

Guruntyi, Házigrány, Istenlejt, Nacsagrom és Nacsapéreg

A címben felsorolt szokatlan hangzású szavak földrajzi nevek a Börzsöny déli szélén fekvő Verőce, illetve Szokolya határában. Csokorba kötésüket az indokolja, hogy mindegyikük német eredetű; keletkezésük ideje pedig még a középkorra nyúlik vissza.

1. *Guruntyi* (*Guruntyi-dűlő*). A verőcei határ délkeleti részén a Dunára lejtő domboldal nevére bumfordisága hívta fel a figyelmemet. Az újabban hétvégi házakkal beépített terület korábban szőlőhegy volt; így ábrázolja Verőce 1776-ban készült térképe, *Grunti* néven.* Ennek alapján minden nehézség nélkül azonosítható a váci püspökség 1578. évi urbáriumában szereplő *Grwnth* nevű szőlőhegygel. A névadás alapjául a *Grund(t)* szó föld, telek, birtok jelentése szolgált. Szokatlannak tűnik, hogy önmagában, jelző nélkül vált földrajzi névvé. A szó szőlőbirtok jelentésére a közvetlenül szomszédos váci határból is van példa: 1503-ban a váci német város esküdtje, Mathias Kerenspess esküdttársának, Matheus Igelpawchnak adta el *Hermansgrundt* nevű szőlőjét. Ezt az 1578. évi urbáriumba *Herman* néven vették fel. Emlékét ma az *Öreg-Hermány* és *Kis-Hermány* helynév őrzi.

A mai *Guruntyi* a szó elejei mássalhangzó-torlódás feloldásával és a *t* palatalizációjával magyar fejlődés eredménye.

A váci püspökség birtokai közé tartozó mezővárosi rangú Verőcén a középkorban a lakosság jelentős része német volt, akiket feltehetően a váci német városiakkal együtt a tatárjárás után telepíthettek ide. A Váccal, a szintén szomszédos és ugyancsak német (Nagy)marossal és a távolabbi Selmecebányával fenntartott családi kapcsolatokat is tárgyaló XIV. századi oklevelekben többségükben német személynévek fordulnak elő (1373: *Nycus Cozpech*, *Nycus Grewffel*, *Petrus Rowger*. 1383: *Marel* asszony). A németek túlsúlyát jelzik az 1373–1383 közötti oklevelek verőcei helynevei; közöttük alig akad egy-egy szláv, illetve magyar név: *Sessel*, *Geech*, *Vrgurperg*, *Alinperg*, *mons Hungarorum* [1578-ban és ma is: *Magyarmál(y)*], *Mikelhungarl*, *Indemhac*, *Inderlazz*, *Fewffel*, *Dwor*, *Czyg*. A török korra csökkent a németek aránya; az 1546. és 1559. évi török defterbe felvett 52, illetve 107 lakosából csak kevés viselt német nevet (*Vinkler*, *Pikolman*, *Mikomom*). 1578-ban viszont a már említett urbárium 23 nevéből 6 a német (*Berhneer*, *Stöber*, *Nykaman*, *Plonk*, *Ssym*, *Ssoam?*). Az 1653-as urbárium 28 nevének többsége magyar; a német családnevek: *Sin*, *Plonk*, *Keller*, *Kodol(?)*.

A német etnikum Verőce török kor utáni újratelepítésében is részt vett, de ismereteink szerint az újkorban már nem keletkeztek német helynevek.

* A terjedelem szűkossége miatt általában eltekintek a tételes adatolástól; az adatok többségének forrása megtalálható a terület régészeti lelőhelyeit és középkori történetét feldolgozó kötet Verőcét, illetve Szokolyát, valamint a Vác melletti Naszályt tárgyaló részében (DINNYÉS ISTVÁN–KÓVÁRI KLÁRA–KVASSAY JUDIT–MIKLÓS ZSUZSA–TETTAMANTI SAROLTA–TORMA ISTVÁN: Pest megye régészeti topográfiája 2. A szobi és váci járás. Magyarország régészeti topográfiája XIII/2. Bp. 1993, 246–8, 353–5, 480). Germanisztikai képzettség hiányában csak a legszükségesebb mértékben érintem a földrajzi nevek alapjául szolgáló német szavak jelentésváltozatait.

2. *Istenlejt*. A Verőcét Szokolyától elválasztó hosszasan elnyúló dombhát 266 m tengerszint feletti magasságú része a topográfiai térképeken a múlt század vége óta *Istenlejt-hegy* néven szerepel. A Magyarország földrajzinev-tára Pest megyei füzeté sajátos helyesírással *Isten-lejthegy* alakban tartalmazza. Akárhogyan tagoljuk is, a név egyértelmű alkotórészei ellenére értelmetlen marad. Etimológiáját és mai alakjának kialakulását XVIII. századi források világítják meg.

A XVIII. századon végighúzódott a két falu közötti határvonal miatti per, amelynek iratanyaga a Szokolyát birtokló Esterházy család levéltárában maradt meg (OL P 108. Rep. 93. Fasc. E. No 230.). A tanúvallomásokban több névváltozat szerepel. 1716: *Stainlaith névő hegyen, Stellaiton az hegy tetején*. 1734: *Stanlajt*. 1768: *Stanlajtkutya, Stanlajt ... ezen Szokolyai hegy, Stanlajt, avagy Istenlajt névű hegy ...* (U. o. 170, 172, 355, 370–1, 445. old.). A perhez kapcsolódó, 1770-ben készült térkép 1775-ben rajzolt másolatát az iratok között, 1806-ban készített hiteles másolatát pedig a Verőcén birtokos váci püspökség levéltárában őrizték meg (VPGL 71.). Utóbbi különösen gondos kivitelű részletgazdag és pontos munka, a latin nyelvű térkép helyes alakban tartalmazza a bőséges magyar névanyagot. Ez a térkép a mai *Istenlejt-hegy*-et név nélkül ábrázolja, ettől délre 1 km-nyire, a mai *Király-kő* (helyesebb nevén *Király-kő föle*) helyén látható a *M. Stajnlait* felirat. A verőceiek szerint – amint arra a *Plaga ex parte Ep[isco]patus Istenlajt vocata* szöveg utal – a Szokolyáról a Duna felé folyó patak feletti hegyoldalt nevezték így. A térkép magyarázó szövegében *Stainlajt* és *Istenlajt* alakban fordul még elő.

Véleményem szerint a név eredetileg a hegyoldalra vonatkozott. Fenti adatokból könnyen kikövetkeztethető a német, tkp. 'köves lejtő' jelentésű **Steinleite*, amely az eredeti jelentés elhalványulása után némi ingadozással, a csak helyesírásában magyar *Stajnlajt*-ből kiindulva kiejtéskönnyítés és népetimológia révén nyerte el az *Istenlajt*, majd a végleges *Istenlejt* alakot. A névadást a Szokolyáról a Duna felé folyó Török- (Nagy-, Morgó-)patak mélyrevágódott völgyéből a Morgó és Hártó-kút közötti szakaszon kimerkedő, 70–110 m magas, rendkívül meredek, sziklakibújásokkal, kőomlásokkal és mély vízmosásokkal tarkított hegyoldal jellege messzemenően indokoltá tette. A név a *hegy* szóval kiegészülve korán – 1716-tól adatolhatóan – átvonódott a lejtő feletti fennsíkra, a köves hegyoldalt ma *Fölöstököm-oldal*-nak nevezik.

A végül is Szokolyának ítélt vitatott terület névadói valószínűen a középkori verőcei németek voltak, de számításba vehetők a szokolyaiak is, ahol, mint látni fogjuk, létezett olyan német elem, amely a helynévadásban is nyomot hagyott. Szokolya Mohács előtti etnikai viszonyairól nincsenek közvetlen adataink; a falu az oklevelekben kivétel nélkül szláv eredetű magyar nevének (*Zakalya, Zakolya, Zokolya*) szerepel. Ezzel szemben az 1508-tól az 1770-es évekig használt pecsétnyomóján a + S + GIORGI + DE + PA + MARTNAW + 1508 felirat volt. A német *Mart(e)nau* latinos változata vagylagos névként a helyi református egyház kelyhének feliratán is előfordul: DE MARTINAM ID EST ECCLESIAE ORTHODOXAE SZOKOLYANAE 1598. Az 1546-tól induló török és magyar adóösszeírásokban a túlnyomórészt magyar nevek mellett néhány többé-kevésbé biztosan németnek tartható is előfordul: *Hártó* (*Harthul, Hartol, Hartoly*), *Lós* (*Loós, Loss, Lozs*), *Stóber*.

Míndezek az adatok a németek jelenlétét bizonyítják az újkorban már színmagyar Szokolyán. Idekerülésüknek idejét és körülményeit, valamint számarányukat nem ismerjük. A falu vagylagos neve és a helynévadásban betöltött szerepük a családnevekben feltűnőnél nagyobb arányukra utal. A németek egykori jelenlétéről a helyi hagyomány is tudott; PESTY FRIGYES adatközlő, Horváth Lajos jegyző és Hártó János bíró 1866-ban a *Hártó*, *Ponikli* és *Ollé* kortárs családneveket és az alább tárgyalt – földrajzi helyzetüknél fogva biztosan szokolyaiak által alkotott – helyneveket tartották német eredetűnek. (PESTY FRIGYES kéziratos helynévtárából. Hont vármegye és kiegészítések. Szentendre, 1984. 288–9. old. részben hibás olvasatokkal.)

3. Házigrány. Az 1770-ben készült térkép másolatain a falutól alig egy km-re keletre folyó patak neveként *Vallis Hezinger seu Hasengrund* alakban fordul elő. 1866-ban a *Hozigram* szántóföld nevét *Hasengramból* származtatták. Ma *Házigrány* a patak déli oldalán elhelyezkedő szántóföld neve.

Utótagja a *Grund* szó összetételekben előforduló 'völgy' és az ebből levezethető 'árok, patak' jelentésével függ össze. Amennyiben előtagja a *Hase* szónak felel meg, eredeti jelentése 'nyúl- (nyulas-)patak' volt. A helyi magyar nyelvhasználat számára két torlódó mássalhangzó elhagyása, a szóvég átalakítása – talán a nagyszámú -ány végződésű helységnév hatására – és az előtag "értelmessé" alakítása tette elfogadhatóvá.

4. Nacsagrom. A falutól délre folyó patak 1770-ben *Vallis Nacsadren seu Nacsagrund*, 1866-ban *Nacsagrom*, *Nacsagram*, ma *Nacsagromi-árok*, *Nacsagromi-patak*. Utótagjára l. *Házigrányt*, előtagját nem tudom megmagyarázni, talán összevethető a *Nacsa* családnévvel.

5. Nacsapéreg. 1770-ben *Vineae Nacsa berg*, 1866-ban *Nacsapéreg szőlőhegy* (*Nacsaberg*-ből származtatva). Jelentése, elfogadva előtagjának családnévi eredetét: 'Nacsa-hegy'. A tőle északra folyó patak a hegyről kaphatta nevét. Utótagja olyan keveset változott, hogy a földrajzinév-tárba a nyilván svábosnak tartott alak helyett *Nacsapéreg* néven vették fel. A turistatérképek szerencsére a *Nacsapéreg* változatot viszik tovább.

6. Az 1770-től adathozható német eredetű helynevekhez sorolható még a *Magas-Tax* (1770: *Taks fejezetye*, *Taks-Pataka*. FNESz. 4 2: 64. old. 1864-től ismeri) és az *Ajta-berek* (*Mons Sajtaberg*, *Sajtaberg árka*), ezeket azért nem tárgyalom, mert a Börzsöny belsejében emelkedő hegyek a XVIII. század elején Királyréten működő vasbánya és kohó munkásaitól is kaphatták nevüket.

TORMA ISTVÁN

Trencsén vármegyei úrbéri összeíró biztosok nevei (Mária Terézia úrbérrendezése idejéből)

A XVIII. század második felében az európai perifériának sajátos jelensége volt a felvilágosult abszolutizmus. E kormányforma alapvető célja az volt, hogy bizonyos korlátozott reformok útján segítsen leküzdeni ezeknek az országoknak az elmaradását az északnyugat-európai centrumtól, mely ekkor az európai fejlődés élén haladt. A ráció szerinti elrendezés elve vezette a kormányzatokat a társadalompolitikájában is. Mária Terézia a földesúr-jobbágy közti viszonyt is felemelte a magánjogról a közjog szintjére és az állam részéről pontosan körülhatárolta a parasztok szolgáltatásait, amit azok az általuk birtokolt földdel arányosan teljesítettek.

Az úrbéri rendelet 1767. június 14-én egyidőben jelent meg latinul, magyarul, németül, valamint a szlovákok cseh irodalmi nyelvén (vö. Vasvári Pál Társaság Füzetei 4. Nyíregyháza, 1991. 10–12, 40–41).

Az úrbéri szabályozást nem lehetett csak a nemesi vármegyékre bízni, ezért a reform végrehajtására királyi biztosokat neveztek ki – Trencsén vármegyébe Balogh Jánost. A királyi biztos ellenőrzése és aktív közreműködése mellett a vármegye tisztikara rendezési kerületekre osztotta fel a megye falvait, mezővárosait, s minden kerületbe általában egy szolgabíró és egy táblabíró küldött ki megfelelő számú és nyelvtudású írnok kíséretében. Ezek minden faluban összehívták a bírót, az esküdteket és a földbirtokos vagy képviselője jelenlétében eskü letétele után népnyelven kilenc kérdést adtak fel nekik. A kérdőpontokra adott válaszokat az úrbérrendező conscriptorok felolvasták a jobbágyok képviselőinek majd együtt hitelesítették azt. Ezen kívül a rendezést előkészítő vármegyei emberek összeírták az úrbéres parasztok által használt szántóföldeket, réteket, szőlőket, gyümölcsöket, irtásföldeket. Ezeknek az adatoknak a lejegyzése természetesen nevekhez kötődött. Az így keletkezett dokumentumok becses forrásai a történeti névtannak. Szerepel bennük az úrbéres viszonyban élő parasztok (jobbágyok, zsellérek, alszellérek) valamennyijének családi és keresztnéve, rögzítésre került bennük minden jobbágytartó nemes neve. Megtalálható bennük az adott település neve, amely többnyire a bentlakók által használt formában rögzítődött. A vallomásokban előfordulnak korabeli hely-, dűlő-, régió-, és víznevek, továbbá Magyarországgal szomszédos országok, tartományok, országrészek megnevezései.

Hajdú Mihály tanár úr tiszteletére készített közleményemben Trencsén vármegye által kiküldött úrbéri összeírók neveit mutatom be. Trencsén vármegye 384 falvának és 17 mezővárosának a kilenc kérdőpontra adott válaszait az összeírók szlovák nyelven jegyezték le, amiből 392 település bevallása őrződött meg (vö. Vasvári Pál Társaság Füzetei 4. Nyíregyháza, 1991. 13, 24, 265–273).

A vármegye által kiküldött vezető összeíró biztosok latin megnevezése: *conscriptor*, *exmissus conscriptor*, *deputatus conscriptor*, a segédösszeírók megnevezése pedig: *conscriptor*, *adjunctus conscriptor*, *exmissus conscriptor*. A vezető összeíró

biztosok általában a vármegye szolgabírói, a segédösszeírók a megyei táblabírák közül kerültek ki.

Összeírók nevei: *Stephanus Bacho, Josephus Bánóczy, Caspar Baross, Georgius Hodossy, Sigismundus Kelasany, Carolus Marsovszky, Nicolaus Marsovszky, Nikolaus Mednyánszky, Joannes Melcsiszky, Josephus Miticzky, Philippus Miticzky, Franciscus Nozdriczky, Nicolaus Podhorszky, Franciscus Ordody, Josephus Pongrácz, Carolus Sirmiensis, Michael Tuchinszky, Emericus Vagyon, Georgius Vietoris.*

Segédösszeírók nevei: *Josephus Bacho, Joannes Baross, Joannes Benyovszky, Franciscus Borcsiczky, Nicolaus Borcsiczky, Antonius Kardoss, Josephus Kruspier, Andreas Kvassay, Stephanus Majerszky, Josephus Marsovszky, Carolus Ordódy, Michael Rassovszky, Joannes Pracsek, Adamus Pongrácz, Lazarus Tersztyanszky, Josephus Vagyon, Ladislaus Vály*

Trencsén vármegyei szlovák helynevekből, szlovák képzésmóddal keletkezett családnevek: *Marsovszky* < szl. Maršov: m. Marsófalú; *Mednyánszky* < szl. Medné: m. Medne; *Melcsiczky* < szl. Melčice: m. Melesics; *Miticzky* < szl. Mitice Zemianske: m. Nemesmitic; *Nozdriczky* < szl. Nozdovice: m. Nozdovic; *Podhorszky* < szl. Podhorie: m. Vágerdőlajja; *Tuchinszky* < szl. Tuchyna Zemianska: Nemestuchina; *Benyovszky* < szl. Beňov: m. Benyov; *Borcsiczky* < szl. Borčice: m. Borcsic; *Rassovszky* < szl. Rašov: m. Rassó; *Tersztyanszky* < szl. Trstie: m. Térnádasd.

Trencsén vármegyei szlovák helynévből, magyar képzéssel keletkezett név: *Bánóczy* < szl. Bánovce: m. Bán (Trencsén vármegye).

Trencsén vármegyei magyar helynévből, magyar képzéssel keletkezett név: *Kvassay* < m. Kvassó (Nemeskvassó): szl. Kvašov.

Egyéb származási helyre utaló nevek:

Magyar képzésűek: *Hodossy* < m. Hodos (Pozsony vármegye); *Ordody* < m. Ordód (Sopron vármegye); *Vály* < m. Vál (Fejér vármegye).

Latin képzésű név: *Sirmiensis* < l. sirmiensis 'szerémi'.

Bizonytalan, de valószínűleg helynévi eredetű családnév: *Kelasiny*

Foglalkozásnevek: *Bacho* < szl. bačo (a bača 'juhász' szó vocativusa); *Pracsek* szl. praček 'mosó férfi'; *Vietoris* < l. vietoris 'pintér(fia), bodnár'; *Kardoss* < m. kardos 'kardkészítő, katona'.

Apa keresztnévéből keletkezett családnév: *Pongrácz* < Pongrácz vő. KÁLMÁN BÉLA: A nevek világa. Bp. 1973. 21, 75.

Apa becézett keresztnévéből keletkezett családnév: *Baross* < szl. Baruch, Barnabas.

Szavajárási eredetű családnév: *Vagyon* < m. vagyon

Egyéb: *Kruspier* < n. Krusp(i)er 'göndör'. (MIZSER LAJOS szíves közlése alapján.)

A Trencsén vármegyei szlovák kis- és középnemesség családneveit reprezentáló névanyag jelentős része Trencsén vármegyei szlovák helynevekből szlovák képzésmóddal létrejött, származási helyre utaló név. Trencsén vármegyei helység magyar nevéből, magyar képzéssel mindössze egy családnév található anyagunkban. Egy családnév pedig Trencsén vármegyei szlovák helynévi alakból magyar képzéssel keletkezett. E Trencsén megyei helységnevekre visszavezethető

családnevek azt is sugallják, hogy a középszintű adminisztrációt alkotó vármegyei nemesség zöme helyi eredetű volt. A Trencsén vármegyei *Sirmiensis* 'szerémi' családnév a Szerémség török hódoltatása utáni, délről északra tartó nemesi migrációt tükrözi. A szlovák képzéssel keletkezett családnevek mindegyike magyar helyesírású, lengyel, német hatást egyik sem tükröz, a cseh helyesírásnak pedig a *Tuchinszky* családnévben találtuk nyomát (vö. *ch*). A családnevek viselői ekkor még egyértelműen a *natio Hungarica* részének tartották magukat. *Hungarus* voltuk, a magyar nemesi nemzethez való tartozásukat tudatosan is vállalták azzal, hogy családnevüket magyar helyesírással használták, s nemcsak magyar nyelvű szövegkörnyezetben, de latin és cseh, ill. szlovák nyelvű iratokban is. Itt csak utalhatok rá, hogy a szlovák nyelvű úrbérrendezési iratokban s általában a XVIII. századi világi szlovák hivatali írásbeliség termékeiben egyéb családnevekhez kötődő hungarikumok is előfordulnak. Így pl. a magyar és a hungaro-latin írásgyakorlatnak megfelelően a szlovák szövegekben a családnevek ragozatlanok, s csak a keresztnév vesznek fel végződést. Az idézett összeíró biztosok utódai a Magyar Királyság alattvalóiként a XIX. vagy XX. században s később a Csehszlovák Köztársaság állampolgáráként a *hungarus* helyesírású nevüket vagy megőrizték, vagy szlovák helyesírással adták vissza, attól függően, hogy a magyar vagy szlovák nemzetbe integrálódtak. Az identitástudat változása a családnevek helyesírására is befolyással volt. Azok a nemesi nevek, amelyekben a XX. század utolsó évtizedéig megőrződött a *hungarus* helyesírás, akarnok, nacionalista kutatók döntéseinek áldozataivá váltak (vö. *Hungaro-Bohemoslavica* 1. Szerk. SZARKA LÁSZLÓ. Bp. 1988). Sőt! A szlovák tudományosság visszamenőleg is célba vette a magyar helyesírású nevek megváltoztatását. A *Hodosy*, *Kvassay* típusú szlovák eredetű vagy szlovák, ill. szlovákiai vonatkozású neveket történeti kontextusban így adja vissza: *Vydranský* (*Hodos* ma *Vydrany*), *Kvašovský* (vö. JOZEF NOVÁK: *Rodové erby na Slovensku*. 1. Bratislava, 1980. 145, 178 stb.).

UDVARI ISTVÁN

A tolnai utcanevek (rendszer)változása

A hetvenes évek első felében – KIRÁLY LAJOS, ÖRDÖG FERENC, RÓNAI BÉLA és SZABÓ JÓZSEF társaságában – a Tolna megye földrajzi nevei című kötetben dolgoztunk a most hatvanéves HAJDÚ MIHÁLY-lyal, aki a hajdani Völgységi járás neveinek közzététele mellett, a mutató készítésében való részvételt is vállalta. A gyűjtés kezdete óta húsz év telt el; sok minden változott: politika, társadalom, gazdaság, nyomot hagyva a történelmet jelenítő, örökítő és felidéző földrajzi neveken is.

Oly korban élünk, amikor egyetlen emberöltő alatt többször is cserélődnek az egyazon helyre rögződő nevek, új névadási korszakok kezdődnek. Dolgozatunkban az 1988–1993-as évek közötti változásokat, az utak, utcák, terek, közök, sorok (a

későbbiekben: utcák) neveinek alakulását vizsgáljuk, Tolna megye 1972-es közigazgatási határai között, az egész megyére kiterjedően.

A rendszerváltozás utcaneveket érintő hatásai 1992 végéig a települések egyharmadát érintették. A változó neveken belül kevésbé az utótagokat (út, tér, utca stb.), sokkal inkább a vizsgálódásunk tárgyát képező politikai és szellemi töltésű előtagokat, melyeknél a többszöri előfordulást zárójeles számok jelzik.

Az idegen személynevekből alakult utcanevek rendjéből a munkásmozgalmi vezetők: *Beloianis, Dimitrov, Lenin* (21) és a szovjet tábornoakok: *Babin, Malinovszkij, Tolbuchin* (3) és *Vorosilov* (4) szinte kivétel nélkül kikerültek. A hét *Marx Károly* utcából hármat, a három *Engels*-ből kettőt és az ugyancsak három *Gagarin*-ből egyet cseréltek fel.

A magyar történelmi alakokról elnevezett utcák között a parasztmozgalmak emlékét őrző *Dózsa György* neve szép számmal szerepel. Hogy 66 település közül mégiscsak egy helyütt, Bátaszéken mellőzték a tüzes trónra ültetett parasztvezért, annak oka nem annyira a politikai megfontolásban, inkább a múlt emlékeihez való visszatérésben keresendő: térnek minősítve, régi nevét kapta vissza a hajdani *Szentháromság utca*. Hasonló indokkal változott Decsen a *Hunyadi Mátyás Öreg utcá*-ra. A képviselő-testület figyelmességét dicséri, hogy 1991 októbere óta a *November 7.* viszont a király nevét viseli.

1945 és 1956 utáni névadásunk alapértékévé a hetvenes évek közepéig a személynévi eredetű utcanevek váltak, ideológiai töltéssel. Ez idő tájt örökítik meg a Tanácsköztársaság, az illegális kommunista, az ellenállási és a munkásmozgalom alakjainak neveit.

A századvégi szociáldemokrata mozgalom jelentős személyiségeiről elnevezettek közül *Alpári Gyula* táblája lekerült a házak falairól Bonyhádon és a szülővárosában, Dunaföldváron is, ahol régi virágnevét kapta vissza az utca, de megmaradt a megyeszékhelyen – *Landler Jenő*-vel és *Martos Flóra*-val együtt – a felülvizsgálatra alakított szakértői bizottságnak köszönhetően. A *Fürst Sándor* (3), *Kilián György*, *Korvin Ottó*, *Kun Béla* (6), *Mező Imre* (6), *Rózsa Ferenc* (6), *Ságvári Endre* (8), *Sallai Imre* (2), *Somogyi Béla* (4), *Szamuely Tibor* (3) és *Vass Zoltán* nevét viselőkből viszont csak elvéve maradt. Bonyhádon az 1956-os *Asztalos János*-t, a keresztnevet elhagyva, mesterségnévvé alakították.

Nem került el a revízió a településekkel közvetlen kapcsolatban álló személyeket: a tizenkilenceseket, ötvenhatosokat, a koncentrációs táborokba hurcoltakat sem. Nagyobb számban ilyenek a megyeszékhelyen találhatóak. Itt viszont a már említett szakértői bizottság nem tartotta "feltétlen megváltoztatandónak" annak a 13 utcának a nevét, amelyeket az 1919-ben bírósági eljárás nélkül kivégzettekéről, illetve az 1940-es évek munkatáboraiiba hurcoltakról neveztek el. A felülvizsgálatot túlélteknek – egy kivétellel – nem volt korábbi nevük. Nem volt az 56-os kiskatona-áldozat *Mátai Antal* nevével jelzetteknek sem, mégis átkeresztelték Bonyhádon és Szekszárdon is.

Az eszmék, fogalmak, események, szervezetek kategóriájában az általános emberi értékekre utaló *Béke* (39) és *Szabadság* (36) az elterjedtebb és időtállóbb. Minimális a változás. Jóval nagyobb az adott társadalmi renchez kötődő nevek

esetében: *Április 4., November 7., Felszabadulás, Tizenkilences, Vöröshadsereg, Tanácsház.*

A rendszerváltozással járó nemzettudat erősödését jelzi, hogy történelmi alakjaink a honfoglalástól kezdődően a 19. század második feléig reprezentálják múltunkat az új és a régi-új nevekben: a honfoglaló *Árpád*, az államalapító *István* (5), *Hunyadi Mátyás*, *Mátyás király* (3), a török elleni harcok hőse, *Zrínyi*; az erdélyi fejedelmek közül *Bocskay István*, *Bethlen Gábor*, *Rákóczi György*; '48 és a kiegyezés korából *Széchenyi István* (3), *Kossuth* és *Deák Ferenc* (2). Hunyadi Mátyás és Széchenyi István "kedveltsége" minden bizonyos évfordulóikkal is összefügg.

A szentek, egyházi személyek közül *Flórián*, *Szent Gellért*, *Szent Imre* (2), *Szent János*, az egyházalapító *Luther*, *Pór* apát és a templomépítő *Winkler Mihály* kapott utcát. Az írókat *Gárdonyi Géza*, *Katona József*, *Kazinczy Ferenc* (2), *Báró Kemény Zsigmond*, *Kosztolányi Dezső*, *Kölcsey Ferenc*, *Tamási Áron*, *Tolnai Lajos* és *Vörösmarty*, a zenészeket *Erkel Ferenc* és *Liszt Ferenc*, a festőművészeket *Paál László* képviseli.

A helytörténeti jelentőséggel bíró személyek közt agrárpolitikus, ügyvéd, népművész, tanár, tanító, tudós, földbirtokos és vállalkozó is található. Bölcskén a *Kornis* köz korábban is a hajdani földbirtokos nevét viselte, a szekszárdi *Augusz Imre*-hez hasonlóan, aki négyszázezer forint értékű vagyonát szeretetház építésére hagyta. Tolnán a *Festetich*-család, Dombóváron *Ivanich Antal* vállalkozónak, az első Tolna megyei villanytelep üzembehelyezőjének az emléket őrzi egy-egy utca.

A személynevekből alakult utcanévek számának megfigyelhető csökkenése, amely nagyrészt a régiek újjáéledésének következménye, névtani szempontból kedvező folyamat: közvetlenebbé válik a név és az általa jelölt tárgy közti kapcsolat, színesebbé és természetesebbé a névadás, amint azt táblázatunk is mutatja.

a név eredete	a változás		példák
	előtt	után	
személynév	83	50	
keresztnév		3	<i>Béla, Ilona, Sándor</i>
népcsoportnév		1	<i>Jász</i>
keresztény hit és hitvilág		6	<i>Flórián, Kereszt, Szentháromság</i>
államiság	3	1	<i>Köztársaság</i>
munkásmozgalom	28		
foglalkozás		2	<i>Asztalos, Vadász</i>
emberi alkotások		16	<i>Gátórház, Iskola, Malom, Sóház, Templom</i>
földrajzi név	1	11	<i>Bibere, Hegyhát, Kántorna, Ócsényi, Szekszárdi</i>
természeti környezet		14	<i>Akácfa, Alma, Fenyves, Nefelejcs</i>
tulajdonságra utalás		10	<i>Fő, Csonka, Öreg</i>
meghatározatlan		1	<i>Cserep</i>
névcseré összesen:	115	115	

Az utcanevek revíziója eddig 34 településünkön 115 esetben járt névcserével. A folyamat még nem zárult le, néhány változás még várható, de annyi máris látható, hogy a továbbiak a kialakult képet lényegesen nem módosítják.

VADAS FERENC

A zsidó névelem Veszprém megye földrajzi neveiben

GAZDA ANIKÓ a Magyarországi zsinagógák (Bp., 1989) című kiadvány bevezető soraiban tömören összegzi a zsidó lakosság szerepét a települések struktúrájában. Rámutat: "Ha ... a nyomokban kimutatható kereskedelmi központ alapján tovább kutatunk az ott élt zsidók után, a helyi emlékezet – a térképek és levéltári iratok segítségével – elvezet az egykori zsidó közösségek színterére, illetve annak épületeihez." GAZDA ANIKÓ az építész szemével nézi és értékeli a magyarországi zsinagógák múltját és jelenét. Kiemeli: "A zsinagóga, az iskola, a rituális fürdő, a vágoda, a rabbi-, a kántorház és a tanítólakásnak együttese a közösség felfogását és nagyságát is elénk tárja. Megfordítva – a statisztikai adatok lélekszámadataiból a helyszíni tapasztalatok alapján következtetni tudunk a közösségi intézmények nagyságára" (i. m. 9–10).

Ehhez a felméréshez ad igazolást vagy újabb adatot a földrajzi nevekben megőrzött múlt, mint "szellemi" helyszíni tapasztalat. A következőkben Veszprém megye földrajzi neveiben vizsgáljuk meg az e témakörbe tartozó zsidó névelemmel alkotott földrajzi neveket. (A népi névalkotásban az izraelita elnevezés nem él.) Forrásunk: Veszprém megye földrajzi nevei 1. A Tapolcai járás. Bp., 1982; 2. A Pápai járás. Bp., 1987; 3. Az Ajkai járás. Bp., 1991; 4. A Veszprémi járás. (megjelenés alatt).

A *Zsidó temető* mellett a *Zsidó templom* képezi névanyagunkban azt a nevet, amely legnagyobb számban őrizte meg a zsidó népesség emlékét. Húsz településen fordul elő az elnevezés. A Magyarországi zsinagógák című kiadvány Veszprém megyének kilenc zsinagógáját említi. GAZDA ANIKÓ építészeti szempontból a kővágóörsi, pápai, sümegi, tapolcai, várpalotai zsinagógákat vizsgálja, de számon tartja a bakonytamási, balatonfüredi, nagydémi épületeket is. Ezek közül a bakonytamási gyűjtésünk nem tartalmaz adatot, viszont még 17 településen tudnak adatközlőink volt zsinagógáról. Jellemző a népi névadásra, hogy általában a keresztény névadás terminológiáját alkalmazza a zsinagógára, templomnak nevezve azt éppúgy, mint bármely más felekezetét. Ugyanígy jár el, amikor a rabbit *zsidó pap*-nak, lakhelyét *zsidó pap háza*-nak nevezi.

A *zsinagóga* szó hét alkalommal szerepel a megnevezések között. A pápai, sümegi, várpalotai adat névvariáció. Adataink közül a 4/20/111. (Várpalota), és a 4/36/677. (Veszprém) utal a stílusra. Az általánosan használt *zsidó templom* mellett él

a *zsidó imaház* elnevezés is. Érdekes a pápai adat, mely a (2/29/293.) *Zsidó templom* mellett egy kisebb építményt is számon tart (2/29/294.) *Zsinagóga* : *Zsidó imaház* néven.

A nagyobb településeken a zsinagóga mellett állt a rabbiház és a sakterház, valamint az iskola. Erre az együttesre Sümegen, illetve Pápán találunk példát: (1/11/148–50.) *Sakterház, Rabbiház, Zsinagóga*, illetve: (2/29/291.) *Zsidó iskola*, (2/29/293–5.) *Zsidó templom, Zsinagóga* : *Zsidó imaház, Rabbiház*. Veszprémben (4/36/675–7.) a *Zsidó paplakás*, a *Zsidó iskola* (rabbi- és kántorlakással), a *Zsinagóga* volt egymás mellett. Nemesszalókon (2/47/11–13.) a *Zsidó templom*, a *Rabbi ház* : *Zsidó paplakás*, és a *Zsidó iskola*, Csabrendeken (3/46/39., 79.) a *Zsidó templom* és a *Zsidó pap háza*, Diszelben (1/27/25–6.) a *Zsinagóga* és a *Zsidó iskola*, Tapolcán (1/29/63., 71.) a *Zsidó iskola* és a *Zsidó templom*, Devecserben (3/30/71., 92.) a *Zsidó templom* és a *Zsidó iskola*, Balatonfüreden (4/56/171.) a *Zsinagóga*, Lókúton (4/19/60.) a *Zsidó iskola* képezi a zsidó felekezet kulturális központját. Érdekes elnevezés, mintegy jelzi ezt a centrumot a *Zsidó udvar* Tapolcán az (1/29/63.) névváltozataként. Ugyancsak ez a név él Kapolcson (1/13/11.), mely ma utcarész, s az utca azon szakaszát jelöli, ahol 1945 előtt a zsidó templom és a rabbiház állt. Nagydémen (2/11/46–7.) a *Zsidó templom* mellett a *Zsidó fürdőház* állt. Bekerült a földrajzinév-gyűjteménybe Pápán a (2/29/374.) *Zsidó kórház*, mely így máig megőrizte nevében léte emlékét.

Ha a zsinagógák köré "felrajzoljuk" a *zsidó bolt, zsidó ház* típusú neveket, előttünk áll a településszerkezetben a zsidó közösség helye és szerepe – úgy, ahogyan erre GAZDA ANIKÓ utal. A néphagyomány a nevekben megőrzött azonban olyan objektumokat is, amelyek a múlt kutatásakor hiányt pótlók lehetnek.

VARGA MÁRIA

Kincső – Kin-tseu

Gyakran előfordul a magyar személynévadás történetében, hogy egy-egy neves írónk és költőnk által teremtetett név – a mű népszerűségének vagy a név hangulatának és hangzásvilágának köszönhetően – beépül a közhasználatba, anyakönyvezhetővé válik. Ilyen például a legismertebbek közül Dugonics András *Etelká*-ja, Arany János *Gyöngyvér*-e. Személyneveink e csoportját gazdagítja dolgozatom témája is, Jókai *Kincső*-je.

Jókai Mór 1872–74-ben írt *A jövő század regénye* című művében egy egész fejezetet szentel *Kincső*-nek, itt azonban helységnévként szerepel: a főhős, Tatrangi Dávid által keresett és véletlen balesete során megtalált magyar őshaza neve. Innen származik a mai, igen ritka *Kincső* női nevünk.

A Jókai alkotta neveknek mindig sajátos hagulatuk van, könnyen ébresztenek asszociációkat az olvasóban. Kedveli a ritka, különös hangzású nevet, melyek közül néhány nem véletlenül terjedt el és vált népszerűvé a korabeli olvasók körében, és él még ma is. Jókai nyelvi zsenialitása a névalkotás terén is figyelemre méltó.

Nézzük meg, hogy az eddigi kutatások milyen álláspontra jutottak e név eredetével kapcsolatban! A szinte kézikönyvként használatos LADÓ JÁNOS Magyar utónévkönyve a következőket írja: "Jókai Mór A jövő század regényében alkotta ezt a nevet a magyarok őshazájának elképzelt nevéként a *kincs ő* (vagyis: számomra ő a kincs) mondatból. Ebből a regényből merítették újabb keletű névadásként a 20. században a *Kincső* női nevet. Felfogható a *kincs* főnév -*ő* kicsinyítőképzős származékának is."

HAJDÚ MIHÁLY az 1983-ban megjelent Magyar-angol, angol-magyar keresztnévszótárában a LADÓ által második lehetőségként említett *kincs* + -*ő* (kicsinyítő képző) származékot jelöli meg a név etimológiájaként,

Ezek a megállapítások azonban csak részben igazak. Kutatóink egy fontos lépést hagytak ki a *Kincső* név eredetének meghatározásakor. A regényben Jókai két alakot szerepeltet: a kínai *Kin-Tseu*-t és a magyar *Kincső*-t. Az író tudatosan hagyja nyitva azt a kérdést, hogy melyik változat az eredeti: "Ez ország neve volt a bennlakóknál »Kincső«; a ki hazát, kenyeret, aranyat, békességet, egészséget ad fogadott fiainak. A kínai tudósok, amíg a közlekedés fennállt az országgal, valószínűleg e szóból csinálták a kínai *Kin-Tseu*t, mely náluk ismét »hegyországot« jelent. Megfordítva is történhetett." Már emellett a feltevés mellett sem suhanhatunk el gyanútlanul, már ez a rövid mondat ösztönöz minket arra, hogy ne fogadjuk el végső megoldásként a *kincs* + -*ő* változatot.

E bizonytalanság feloldásához elég fellapoznunk a kritikai kiadásban az ehhez a fejezethez (*Kin-Tseu*) rendelt jegyzeteket és az abban megjelölt forrásmunkákat. A legjelentősebb három mű e témában: – melyet Jókai bizonyítottan felhasznált regénye írása közben, hiszen bizonyos részeket az eredeti példányokban piros tintával meg is jelölt – EDUARD GIBBON, *The history of the Decline and Fall of the Roman Empire*. London, 1782-88; WILHELM VON HUMBOLDT, *Ansichten der Natur mit Wissenschaftlichen Erläuterungen*. 1-2. Stuttgart-Augsburg, 1856-60; JOHANN CHRISTOPH WAGNER, *Das mächtige Kayser-Reich Sina und die asiatischen Tartaren*. Augsburg, 1687. Ezek közül a híres nyelvész HUMBOLDT orientalista művét használta fel leginkább ehhez a fejezethez. A név eredeti alakját is innen merítette. Ez a kínai szó HUMBOLDTnál német átírásban (*Kiun-Tscheu*) szerepel. Ezek alapján kijelenthetjük, hogy *Kincső* nevünk német közvetítéssel a kínai 荆州 (*King csou*) szóból származik, mely eredetileg egy ókori, történeti tartománynév.

A *Kincső* név eddigi etimologizálása és a Jókai által említett *kincs ő* alak nem más, mint egyszerű nyelvi játék, amit Jókai oly nagy kedvvel alkalmaz. Legjellemzőbb példája ennek az Összehasonlító Nyelvészeti Küzdemények című műve, mely 1859-ben jelent meg az Üstökösben. Nézzünk ebből néhány példát!

"Tehát legelőször is IÁKOB, mikoron még dIÁK VÓT felkeresé LÁBÁnt, a ki már csak alig áll a LÁBÁN, kinek vala két leánya, egy szép meg csunya, de Jákobnak nem keLE A, haza azt mondó, hogy RÁ KELl még a másik, így lett belőle

Lea és Rákel ... A jövődómondó asszonyra azt mondják DEBORZAs, azért az ő neve *Deborá* ... Csak e néhány példából is megítélheti a szakértő világ, mily eredménnyel sikerültek eddigi buvárlataim az összehasonlító nyelvészet *katakombáiban* (a mik szintén nem jelentenek mást, mint *Kata konyháit*) s mit lehet még tőlem e téren reményleni? ha illő pártolásra és hálás elismerésre találok." (Üstökös, 1859. január 9.)

E néhány kiragadott példából kiderül, hogy Jókai játéka mindig egy eredeti, idegen és egy magyar szóalak hangzásbeli hasonlóságára épül, ahol az idegen nyelvű alakból kiindulva teremt egy értelmes jelentéssel bíró magyar szót, illetve szókapcsolatot akár a szórendi szabályok és a szóhatárok rovására. *Kincső* nevünk is éppen egy ilyen "összehasonlító nyelvészeti küzdemény".

Összefoglalásképpen leszögezhetjük, hogy az eddigi kutatások csak részben határozták meg *Kincső* nevünk eredetét. Azokat az információkat, melyeket dolgozatom most ismertet, az eddigi feltehetően azért nem tartalmazzák, mert a regény kritikai kiadása, mely sok fontos adatot tár fel, csak 1981-ben jelent meg.

VÁRNAI ZSUZSA

Írói névadás Tamási Áron novelláiban (1936–1957)

Tamási Áron 47 novelláját vizsgáltam, amelyeket *Angyalok éneke* (1936–45) és *Harmat és vér* (1945–57) címen adott közre. A novelláknak szinte kivétel nélkül a székely falu a természetes közege, szereplői is innen kerülnek ki, hordozva a jellegzetes névhasználati formákat. Egy-egy novellának csak néhány megnevezett szereplője van, s valamivel nagyobb a névvel meg nem nevezettek száma, s ez gazdag névhelyettesítést eredményez. Összesen 121 nevet tartalmaznak a novellák, ennek 78 %-a férfi név (96), 22 %-a a női (25), arányuk tehát 3,5:1. Ez az arány igen közel áll Tamási 1922–36 között írt novelláinak névarányához, amely 4:1.

A novellák névvel megnevezett szereplőinek száma 0–9 között van. Nincs megnevezett szereplője *A hazug sünn*, *Egy légy és az Öreg fiú*, *December c.* novellának, tíznek pedig egyetlen nevesített szereplője van. Legjellemzőbb a 3–4 nevet tartalmazó novella, a kilenc egyszer fordul elő.

A nevek első említésben a legváltozatosabb módon fordulnak elő, amelyet azonban terjedelmi okokból nincs módomban bemutatni. Előfordulnak bemutatkozásban, szólító- vagy említónévként, szöveg közben írói megnevezésben. Változatosságot mutat a nevek alakja is: az egyszer előforduló nevet a továbbiakban kiegészítővel használja az író, a kételemű névből elhagyja az egyiket, névhelyettesítőt használ. Az adattárban a név első előfordulását vettem alapul, az elemzés során felhasználtam a névvariációkat is. Néhány példa a változatosságra:

Zádog Márton, az öreg nyugdíjas; Zádog tanító úr; Zádog; öreg Zádog; Zádog úr; az öreg.

Kádár Kelemen; Kelemen gazda; Kelemen; az öreg.

Fütyögi Fülöp; Fütyögi; Fütyi bácsi; az öreg.

Hadnagy Lőrinc; Lőrinc bácsi; az öreg; a vénember.

Tudós Csóka; a tudós főnök; a genfi főnök; genfi gazda.

Magos Ambrus; Ambrus gazda; Ambrus atya.

Földrajzi nevek

Mint Tamási Áron legtöbb írásának, e novelláknak is szinte kizárólagos színhelye a Székelyföld. Ez annyira természetes közege az írónak, hogy ritkán nevezi meg a történet színhelyét, inkább *n é v h e l y e t t e s í t ő v e l* utal rá; *az egyik faluban; a faluban* (5-ször); *otthon, a faluban; nálunk; vidéki város; a székely faluban; ebben a kicsi faluban; székely város; falun; falusi utcán; otthon voltam a faluban*. Mindössze két novellában nevezi meg a falut: "Egy időben sokat járogattam egy *Sántamalom* nevű faluban." (Fekete Sáfrán.) "Aki *duglódi*, már azt is elfelejti lassanként, hogy miképpen fut a ló." (Piros alma.)

Az előforduló földrajzi nevek szinte kizárólag *v a l ó s á g o s a k*, és leggyakrabban utalásszerűen, párbeszédekben fordulnak elő, nem a történet valóságos helyszínéeként.

Az előforduló földrajzi nevek *m e g o s z l á s a*:

- *t á j e g y s é g e k, o r s z á g o k*: *Amerika, Angolország, Franciaország, Gallipoli, Háromszék, Havasalföld, Udvarhelyszék.*

- *h e l y s é g n e v e k*: *Atyha, Bukarest, Brassó, Drinápoly, Danzig, Duglód, Dés, Diafalva, Farkaslaka, Jenikő, Konstancinápoly, Kolozsvár, Lokod, Munkács, Sopron, Szeben és Zágon.*

- *v í z n e v e k*: *Duna, Küüllő.*

- *h a t á r r é s z e k*: *Szélbúvás, Tilalmas.*

Témájánál fogva sajátos a *Megváltás* című novella, amely Jézus születését beszéli el, s helynevei ezáltal a *b i b l i a i* nevek: *Betlehem, Holt-tenger, Jordán, Júdea, Kánaán.*

Személynevek

Tamási novelláinak szereplői társadalmi szempontból homogének, a székely falu mindennapi alakjai. Ennek következtében a nevek is átlagos falusi neveknek minősíthetők, noha a tudatos írói névadás több esetben kimutatható. A név és szereplő kapcsolatára több ízben is utal az író, ezekre a beszélő neveknél térek ki. Itt az ellenkezőjére utalnék, amikor a név valamely tulajdonságot sugallna, de az író elhárítja ezt. "*Keserű Máttyás* falusi asztalos volt. ...hiába hívták *Keserűnek*, mert vidám volt a maga különös módján" (*Keserű Máttyás*). *Páva János*: "A neve igen, maga azonban nem vala *páva*, mert a sánta lábával nagyokat büllent a rongyos nadrágban."

Beszélő nevek

Ez a névtípus Tamási korábbi novelláiból szinte teljesen hiányzik. Ezekben a novellákban azonban már jelentős számban fordulnak elő. Az írói tudatosságra utal az is, hogy a nevek magyarozatára vagy indítékára maga az író utal.

J e l z ő i szerepűek a név előtt:

Egyenes Tóbiás: anyja megeskette, hogy minden körülmények között igazat mond.

Fekete Sáfrán: "cigányságából kifolyólag Fekete Sáfránnak nevezte el a nép."

Gazdag Sáfrán: jótette jutalmául sok pénzt kapott, s gazdaggá lett.

Hítnök Árpád: elsőnek hozza a béke hírért a városból a faluba.

Hasznos Rozália: gondolatban így nevezi készítője a szekeret.

Tudós Csóka: "Szinte a ragasztott nevét is kiejtette a száján, pedig ez a név utolsó szónak sem lett volna jó, nemhogy elsőnek. Mert Tudós Csókának hívták."

T á r g y i k a p c s o l a t r a utalók:

Bakator: minden este a kocsmában ült, s a bort nagyon szerette.

Borostyán nagysága: háza előtt óriási borostyánfa állt.

Rózsafa néni: a virágot nagyon szerette.

E g y é b :

Gyalog mester: egyszerű iparos mester

Kuvik: "olyan lapos pillantású a szeme, mint a bagolynek."

Los bácsi: hadarva ejtette a nevét: Lajos – így lett Los.

Több név együttesen alkot beszélő nevet a Tél a völgyben c. novellában. Három férfialakjának egyaránt *Lázár* az utóneve, amely önkéntelenül a bibliai szegény Lázárt juttatja eszünkbe, másrészt egymásra utaltságukat fejezi ki családnevük együttese: *Fejér Lázár, Piros Lázár, Zöld Lázár* neve nyilvánvalóan a magyar nemzeti színeket szimbolizálja, s egyben összetartozásuk kifejezője.

Sajátos írói játék a nevekkal a Rózsafa néni c. novella, amelyben a címszereplőhöz hasonlóan szinte minden név kapcsolatos a virágokkal. *Rózsa Virág Mihály*-hoz megy feleségül, első leányuk a *Rózsa*, második az *Ibolya*, fiuk a *Jácint* nevet kapja. A nagyobbik leány férje *Akác*, a kisebbiké *Borostyán Géza*.

Ehhez hasonló a Virágos veszedelem c. novella, amelyben egyrészt virágot visel minden szereplő, másrészt nevük is virágokkal kapcsolatos. Ágoston *Ibolya*-val ismerkedik meg a bálban, a kocsmáros *Rezeda*, a nagysága *Borostyán*, a jegyző *Akác*, a román írnok *Trandafr*, "magyarul olyan, mint akit *Rózsának* hívnak."

Nemcsak jelentéstani kapcsolat lehet név és viselője között, hanem a név a l a k j a is utalhat erre. A Pásztorok ivadékában szerepel *Gyurkagyörgy*, aki "...csak akkora volt, hogy harmadrésze egy termetes embernek. A melle is szépen domborodott, és bajusza is elegendő volt, bár gyér szakállú egy kicsit." A furcsa kettős névalak azt érzékelteti, hogy Gyurkából nem vált viselője igazán Györggyé.

Témájánál fogva sajátos a Megváltás c. novella, amely Jézus születését beszéli el. Szereplői *Furifángosz, Páriás* és *Hóreb*. E bibliainak hangzó nevekből kettőt beszélőnek is minősíthetünk. A gazdag *Furifángosz* (Furfangos) úgy ajándékozza pásztoraiknak a birkanyáját, hogy közben alkuja szerint megtartja magának tejüket, húsukat és gyapjukat. S'ezt *Páriás* (Pária) elfogadja.

Névhelyettesítők

A megnevezett szereplők mellett fontos szerepük van a névvel nem jelölteknek is, akikre névhelyettesítőkkel utal az író. De gyakran így említi Tamási a névvel már jelölt szereplőt is, s ezzel a névhelyettesítők gazdag rendszerét alkotja meg, amellyel többletinformációval szolgál szereplőiről. Ezekből rajzolódik ki a székely falu és kisváros társadalma, szereplőinek egy-egy fontos tulajdonsága. A névhelyettesítők funkcionálisan az alábbiak szerint kategorizálhatók.

1. Foglalkozásra, tisztségre utaló:

a munkás, a szakács, fiatal írnok, a hivatalnok, a jegyző, tanár úr, a korcsmáros, tudós csizmadia, az új tanító, öreg pásztor, az asztalos, halottas huszár, a vasutas, a kocsis, a fiákeres, a kovács, a mester, a segéd, az orvos, a borbély, a községi bíró, a gyűlésbíró, a pék, az asztalosné, elnök úr, a násznagy, a térítő, a bíró.

2. Nemre és korra utaló:

az asszony, a legény, az öreg, a vénasszony, fiatal cigánylegény, a fiú, öregebb rendű ember, vénember, az öreg nyugdíjas, a fiatalasszony, az öcsém, a bátyó, az öregasszony, menyé asszony.

Feltűnően gyakran használja Tamási "az öreg" névhelyettesítőt, amellyel nem pusztán az életkorra utal, hanem egyben a korról járó bölcsességre, amint ez a novellák tartalmából egyértelműen megállapítható.

3. Társadalmi helyzetre utaló:

az uraság, a gazdám, szegény pap, a tanácsos, a gazdag leány, úrfurma ember, a nagy gazda, a gazda, kicsi szolga, a tekintetes úr, nyakkendő bajszatlan úrfurma.

4. Tulajdonságot kifejező:

szamaras fickó, becsületes szegény asszony, a bőrkabátos, a szekeres, a gyér bajuszú, a szakállas, vén szakállas, a fekete ruhás ember, a nagybajuszú ember, a legényes öreg, a babonás vénasszony, a genfi főnök, megbugyutult katona.

5. Valahová tartozást jelentő:

a cigánylegény, vén székely, román legény, a román, a székely asszony.

Névkiegészítők

A névhelyettesítőkhöz hasonlóan Tamási szívesen használ névkiegészítőket is, amelyekkel kifejezi szereplői társadalmi hovatartozását, nemét és korát, rokonsági viszonyait. Az így létrejött név alakja is hangulatteremtő erejű lehet aszerint, hogy milyen névelemmel kapcsolja egybe a kiegészítőt.

— Családnév + kiegészítő; ez a típus hivatalosnak hat, utal viselője fontosságára: *Borostyán úr, Borostyán nagysága, Hujki uraság, Gyalog mester, Lantos tímár, Keserű mester, Szeder segéd, Küllü gazda, Balogh úr, Czumbel úr, Kapdoska úr, Simó bácsi, Moha bácsi.*

— Keresznév + kiegészítő; hangulatilag közvetlenséget, de egyben tiszteletet is kifejez:

Férfi: *Gáspár öcsém, Márton gazda, Tamás bátyó, Anti bácsi, Mihály bácsi, János úr, Sámson bácsi, Barabás bácsi, Márton gazda, Ambrus gazda, János kovács, Ambrus atya, Jakab mester;*

Női: *Anna nénéd, Illa néni, Lidi asszony, Amália néni, Regina nénéd, Rózsa asszony.*

- Értelmező jelző; sajátos hangulatot kelt, emlékeztet az állandó jelzőkre: *Anna, a fiatal menyecske; Borostyán úr, a kárbecslő hivatalnok; Ágnes, a háziasszony; Gyula, a kisebbik gyermek; Márton, az öreg; Moha, a vén pásztor.*

- Egyéb: *kicsi Ambrus, öreg Sükei, öreg Ehed Ambrus.*

Egyelemű nevek

1. Keresztnevek:

a) Férfi: *Ágoston, Albert, Árpád, Demeter, Dónát, Farkas, Fülöp, Gábor, Gáspár, Gergely, Gyula, Jácint, János, Kálmán, Kelemen, Lőrinc, Márton, Mihály, Samu, Tamás.* Feltűnő, hogy becézett formában csak a *Gyurka, Mihályka, Zsiga* fordul elő.

b) Női: *Ágnes, Amália, Anna, Borbála, Etelka, Ibolya, Rózsa.* Becézett: *Aniska, Boriska, Lidi.*

2. Családnevek:

Csak férfi nevek: *Akác, Daróczi, Kuvik, Rezeda, Sükei, Szerencsés.*

Kételemű nevek

Egyik leggyakoribb névforma Tamási novelláiban, különösen a férfiak megnevezésére. Feltűnő, hogy a keresztneveket ritkán használja becézett formában.

1. Családnév + keresztnév:

a) Férfi: *Berze Jakab, Btró Mihály, Borostyán Géza, Csergő Mihály, Dulló Ignác, Ehed Ambrus, Ehed Gáspár, Fejér Lázár, Főrika Máté, Fődeles Ignác, Füttyögi Fülöp, Hadnagy Lőrinc, Jakab Jakab, Kádár Kelemen, Kapdoska János, Keserű Mátyás, Magos Ambrus, Magyar Sámson, Nagy Márton, Nagy Mihály, Nyáradi Samu, Orbán Vilmos, Páva János, Piros Lázár, Szász Gyula, Szász Menyhért, Szeder Károly, Széllyes Mátyás, Virág Lajos, Virág Mihály, Zádog Márton, Zöld Lázár.*

b) Női: *Hasznos Rozália, Szabó Márta, Szabó Vilma, Szász Ibolya.*

2. Családnév + becézett név:

a) Férfi: *Gagy Zsiga, Külü Benke, Páll Mózsa.*

b) Női: -

VARSÁNYI GYÖRGY

Névtanos szemmel a közszavak egy csoportjáról

A becézőnévként használt közszavakat HAJDÚ MIHÁLY elemezte és rendszerezte Magyar becézőnevek 1770–1970. című művének (Bp., 1974) XI. fejezetében. Közleményemben egy keresztnévi eredetű közszónak és szócsaládjának jelentéstani bemutatására teszek kísérletet.

Huszedik századi nyelvjárási enciklopédiánkban, az Új Magyar Tájszótár cédulaanyagában ezerkétszáz olyan tájszót olvashatunk, mely témánkba illik. Szófaji

megoszlásuk a következő: viszonylag kis hányadot képviselnek az igék, a melléknevek és a határozószók. A vizsgált tájszavak legnagyobb része főnév.

A névgyakorisági listák szerint, a legkedveltebb női név 1890 és 1960 között a *Mária, Erzsébet, Éva, Margit, Ilona, Katalin*. Tájszavak elemeként ez a sorrend így módosul: a *Mária*-t is megelőzi a *Katalin*. Becézett alakváltozataival együtt a névkincsnek több, mint öt százalékát képviseli. Ezt követi a *Margit, Ilona* és becézett alakváltozatai, *Zsuzsanna* és becézett alakváltozatai, *Veronika, Júlia*. Ez a sorrend nyilván egy-két nemzedékkel korábbi névgyakoriságot tükröz, hiszen legalább ennyi időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy ezek a nevek a szókészlet elfogadott és egyre szélesebb körben elterjedő elemeivé váljanak.

Tekintsük át elsőként a *Katalin* szócsaládját.

A *Kata* szélesebb jelentésskálájú a *Katalin*-nál, amelyből rövidült. Ugyanez érvényes a *Kati* és *Katica* esetében is. E nevek önálló alakjainak mint tájszavaknak több jelentése is ismeretes. Főnéviek: *kata* 'varjú'; *katalin, katica, katika, kató* 'katicabogár'; *katóka* 'margaréta'; *kati* 'nyenyere, tekerő'. Igeként: *katalinoz* 'Katalin napot tart'. Melléknévként: *nagykatis* 'kendőráncolás módja'; *katicás* 'olyan férfi, aki szívesen kuktáskodik'; *katás* 'lányok társaságát kedvelő, kereső férfi'. Összetételek előtagjaként pl. tárgyak, munkaeszközök kiszélesedő részét jelenti: *katakönyök, katakönyöke* 'rokkán azt a függőleges pálcát tartó keresztfa, amelyen a kenderszösz van'; 'a nádtető készítésénél a nádcsomókat összeerősítő kötél vagy drót megszorításához használt, könyök alakban nőtt, közepes vastagságú faág'.

A tájszó keletkezésének nyelvi eszköze metafora is lehet. Ilyen a 'göcsörtös fahasáb' jelentésű *katanénifeje*. Természeti jelenségek nevében is használatos: *kataszeglet, kataszegletje, katiszeglet* 'az az égtáj, melynek irányából leggyakrabban érkeznek esőfelhők'. *Katicsillag* 'esthajnalcsillag'. Virágnévként – mint azt számos jelentésbeli tájszó is igazolja – a nyelvterület nagy részén közkedvelt: *katarózsa, katavirág, katalinrózsa, katicavirág, katirózsa, kativirág, katalingally* 'lányok által Katalin-napkor vízbe tett, karácsonyra kizöldülő leginkább som-, fűzfa-, nyírfa- vagy orgonaág'. Nem ritka díszítőmotívumként sem. *Katalinvirág* 'pásztorfaragások eleme'; *katicaközepes* [közelebbről meg nem határozott] 'hímzsminta'.

Az összetett tájszó ragadványnév-természetű, ha utótagként áll a szócsalád egyik vagy másik tagja. A névadás indítékai szerinti rendszerezésem alapjául ÖRDÖG FERENC Személynévvizsgálat Göcsej és Hetés területén c. műve szolgált.

Motiválhatja a névadást a feltűnő, többnyire negatív jellemvonás. Nyelvi eszköze a tulajdonság megnevezése: *borzaskati, borzaskató, boglyaskati, bolyhoskata, lomposkata, toprongykata, futrikata, futrinkakata, futrikati* 'eleven, mozgékony kislány'.

Az egyénről kialakult általános benyomás alkotta a *cifrakata* 'könnyelmű, rossz erkölcsű lány'; *hafrakata* 'hebehurgya, szeles lány'; *kajlakata, kalamajkakata* 'pajkos, szeleburdi lány'; *szélkata, szélkati, utcakati* 'ua.' szavakat.

A szócsalád becézett tagjainak pozitív hangulata, expresszivitása is hozzájárulhatott, hogy növények, állatok, tárgyak népi nevében is szerepelnek: *berkikata* 'hóvirág'; *borzaskata, boncoskata, göncöskata* 'vetési katicavirág (*Nigella arvensis*)'; *borzaskató* 'kamilla'; *borzaskata, borzaskati, borzaskatica* 'tésztaféle' vagy 'a

tetején cukorral meghintett, finomabb pogácsaféle'. A *Katalin* tizenegy alakváltozatának fent bemutatott összetételei is bizonyítják, hogy mennyire szívesen él a nép a beczés lehetőségével, és nevezi sokszor kedveskedő, olykor pejoratív árnyalatú vagy familiáris viszonyt sejtető tájszóval környezetének tagjait, személyeket, állatokat, használati tárgyakat, munkaeszközöket.

A tájszavak elemeként jelenlevő keresztnév választásának nem kizárólagos motivációja a névdivat. Sokkal inkább a hagyományőrzés, a véletlen hangtani elhallás és az analógia.

A keresztnemek közszóvá, tájszóvá alakulása nem kizárólagos magyar nyelvjárási jelenség. E transzformáció a köznyelvben is gyakori, melynek illusztrálására álljon itt néhány példa. ECKHARDT SÁNDOR Magyar-francia nagyszótára is több kis kezdőbetűs utónevet tartalmaz: *jeán-bête* 'tökfilkő'; *jean-foutre* 'ostoba, gyáva fráter'; *jean-le-blanc* 'kígyászölyv'; *pierrrot* 'bohóc'. A *jeanette*-nek mint közszónak a következő jelentéseit szótározták: 'botanikus gyűjtődoboz', 'buta lány', 'aranykereszt szív alakú medállal', 'ujjafa', 'nárcisz'.

A Larousse 6. kötetében a *saint* címszó alatt olvashatók a következő személynév eredetű közszavak: 'bormárka' *saint-émilion*, 'Szent-Émilion környékén készített borfajta'; 'gyógynövény' *saint-paulia*; 'süteményfajta' *saint-honoré*, a pékek védőszentjének neve után; 'sajtfélék' *saint-marcellin*, *saint-nectaire*, *saint-paulin*, *saint-florentin*. Az előbbieket analógiájára jöttek létre a következő fantázianevek: *saint-amour* 'borfajta', *saint-glin-glin* 'sohanapja', *saint-frusquin* 'csekély vagyon'.

A közszói jelentésű *michel*-t hiába keressük a példák rengetegében. Véletlen, hogy a *Mihály* mindig nagy kezdőbetűs marad?

VITÁNYI BORBÁLA

Tulajdonnevek a magyar népmesékben

Az ünnepelt tette lehetővé, hogy egy világviszonylatban egyedülálló adatgyűjteményt tehesünk közzé. A Magyar Névtani Dolgozatok 13., 30., 72. és 80. füzetében, 1983 és 1989 között négy füzetben jelentettük meg a magyar népmesékben előforduló nevek jegyzékét. Az adatok összegyűjtésében és a szerkesztésben az ünnepelttel közös egyetemünk (bölcseztudományi karunk) néprajz szakos egyetemi hallgatói vettek részt. Az ő feladatuk az volt, hogy egy-egy hitelesnek vagy klasszikusnak tekinthető magyar népmese-gyűjteményből kiírják az összes neveket, majd egy-egy füzetbe ezt névtani szempontok szerint csoportosítva rendezték. A négy füzetben a 100 legfontosabb magyar népmesekötetet tekintettük át. A sajtó alá rendezés munkáját (másokkal együtt) MAROSI TERÉZ, BALÁZS GÉZA és ROBERT WOLOSZ végezték. Természetesen a majdnem száz közreműködő más és más intenzitással, pontossággal dolgozott. A közölt anyag rendszerezése is finomodott az évek során. Minthogy az eddigi legutolsó kötet legkésőbb megjelent forrásanyaga

1988-ban kiadott magyar népmesegyűjtemény volt, ezen kívül a nem önálló mesekötetekben közzétett szövegeket eddig nem vettük figyelembe, voltaképpen még ez az anyag sem teljes. Számításaim szerint hamarosan egy újabb, ötödik kötetben lehetne publikálni az 1988 után megjelent magyar népmesekötetek névanyagát. Az antológiákban, folyóiratokban kiadott, ám kötetben közzé nem tett, fontos meseszövegek ugyancsak megtöltenének egy füzetet. A Budapesten hozzáférhető kéziratokban legalább egy-két kötetre való mesei névanyag található. Ezek összegyűjtése mégsem egyszerű feladat, hiszen e forrásokból már merítettek az általunk közzétett füzetek. Itt aprólékos forrásazonosításra lenne szükség. Erre egyébként lehetőség is kínálkozik.

Köztudott, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzkutató Intézete végül is közreadta a magyar népmesék típuszámjegyzékét. KOVÁCS ÁGNES kezdeményezésére, sokévtizedes munkával, generációk szorgalmának eredményeként 1982 és 1990 között végre megjelent a Magyar Népmesekatalógus gyakorlatilag teljes anyaga. Ez műfajonként, ezen belül a nemzetközi mesekatalógus típuszámait követve sorolja fel a kutatóintézetbe jutott, már az 1950-es évek óta gyűjtött mesetipologizáló jegyzetek anyagát. Most a 10. kötet, az összesítő bibliográfia vár még kiadásra. Már ezt megelőzően is tudjuk azonban, a mi mesei névjegyzékünk jobb áttekintést ad a magyar mesekincsről, mivel a gyűjtés nálunk nem állt le korábbi időben. Ugyanakkor a mesekatalógus bibliográfiai kötete (ha jól készítik el), kiváló lehetőséget ad arra, hogy számba vegyük, mivel is célszerű még kiegészíteni a mi onomasztikai publikációinkat.

Még egy megjegyzés kívánkozik ide. Éppen azért, hogy pontosan érzékeljük, milyen műfaji sajátosságai is vannak mesei neveinknek, legutóbb más népköltési műfajok (proverbiumok, balladák, a gyermekfolklor szövegei, archaikus népi imák) névanyagát is rendeztük. Itt centrális gyűjteményekből, mondhatnánk antológiákból dolgoztunk, mivel itt nem a teljesség, hanem egy jellemzőnek tekinthető műfaji onomasztika számára való adatszolgáltatás volt a célunk. (E füzet ROBERT WOLOSZ szerkesztésében most készült el.)

Noha a mesei nevek fontosságát a népmesekutatás mindig is felismerte, gyakran hivatkoztak is ilyen adatokból levonható tanulságokra, voltaképpen sohasem gyűjtötték össze egy-egy nép meséinek névanyagát. A mi gyűjteményünk ezért világszenzáció (!) mind a folklorisztikában, mind a névtudományban. Még akkor is, ha úgy látjuk, az elérhető magyar nyelvű mesekincsnek körülbelül bő kétharmadát tekinthettük át. (Ez teljesebb anyag, mint ami például az említett Magyar Népmesekatalógus köteteiben olvasható.)

Mi hiányzik a mi füzeteinkből? A legújabb publikációk, a nem kötetben közzétett és kéziratosszerű feljegyzésekben ismert magyar meséken kívül a magyarországi nem magyar nyelvű mesék névanyaga. Talán a legfontosabb lenne a magyar nyelvterület cigány mesekincsének magyar névanyagát is közzétenni. (Tekintet nélkül arra, milyen nyelven is hangzott el éppen az előadott mese.) Jó lenne, ha különös névtípusok esetében jobban ismernénk a szomszéd népek (pl. román, szlovák stb.) meséinek névanyagát. Külön kellene látni a magyarországi ponyvanyomtatványok

neveit (tekintet nélkül a kiadványok nyelvére), főként a különleges nevek esetében. E feladatok voltaképpen elvégezhetők lennének.

Mire jó máris a négy kötetben található adatanyag?

Noha nem ez volt elsődleges célkitűzésünk, a teljes névanyag rendkívül megbízható forrás meséink filológiájának vizsgálatát illetően. Köztudott, hogy már a múlt századtól kezdve sok mesei kiadványunkban stilizálták a szövegeket. Ez az irodalmias változtatás kiterjedt a nevekre is, ám később a mesei neveken nem sokat módosítottak a közlők. Mintegy automatikusan úgy közölték ezeket, ahogy a mesélők említették. E körülmény következtében kiváló fogódzót nyújtanak arra vonatkozóan, honnan is származik egy-egy szöveg. Amíg a nemzetközi és magyar hagyományban szélteben ismert témákról, mesetípusokról és motívumokról olykor igazán nehéz eldönteni, melyik kiadványból hova jutottak tovább, a nem sok figyelemre méltított mesei nevek igazán beszédesek: melyik mese megfogalmazása származik Arany Lászlótól, melyik Benedek Elek-től, melyik a magyarra fordított Grimm-mesékből, melyik a ponyvanyomtatványokból. Itt, ha nem is teljes, mégis megbízható megállapításokat tehetünk.

Ezt könnyen bizonyíthatom. Amikor 1985-ben Zomborban volt a jugoszláviai folkloristák kongresszusa, erre KOVÁCS ÁGNES, a magyar népmesekincs legalaposabb ismerője eljuttatott egy tanulmányt, amelyben többek között a Borsszem Jankó, a Fehérlófia, a Mirkó királyfi és a Királyfia Kis Miklós magyar mesékkal foglalkozott, ezek délszláv kapcsolatait vizsgálta. A már akkor hozzáférhető mesei névjegyzékeinkből igazán rövid szemle után megállapíthattam, hogy mind a négy ötlet tarthatatlan (!), a magyar mesék nem olyanok, ahogy ezt ő vélte (l. Zbornik radova XXXII kongresa Saveza Udruženja Folklorista Jugoslavije održanog u Somboru 1985. godine, glavni i odgovorni urednik: MAGDALENA VESELINOVIĆ ŠULC. Novi Sad, 1986. 2: 43–5).

Különösen a mesekatalógus adataival összevetve a mesei nevek jó fogódzót adnak az egyes szövegek elterjedésének módozataira. Természetesen néha megváltoztatták a mesei neveket is, úgyhogy csupán ilyen módon nem tárható fel minden mesetörténeti és -filológiai szövegösszefüggés.

Egyébként a névanyagot nem e célból állítottuk össze. Arra voltunk kíváncsiak, kik a főbb mesei szereplők, milyen helynévanyag jelzi, hol is játszódnak ez egyes mesék. Ezért már az első füzetben elváltattuk a személynevek valamint a helynevek körében a "valódi" neveket a "mesei" nevektől. A későbbi füzetek anyagának összeállításakor úgy találtuk, hogy célszerű a bibliai neveket, sőt a hiedelem-hátterű neveket is külön csoportosítani. Egyelőre az állatok neveinél ezt a különbségtételt nem foganatosítottuk, noha itt is mindenki érzi, mi például a különbség mondjuk a mesében szereplő kutyanevek között. *Bodri* vagy *Burkus kutya* köznapi kutyanev, *Föld neheze* vagy *Jó futó, Jóhalló, Messzelátó* pedig már jellegzetes mesei kutyanevek.

Nem volt egyszerű az adatok összeállítása sem. Kezdetben azt a gyakorlati megoldást javasoltuk, hogy minden nagybetűvel kezdődő főnevet tekintsünk mesei névnek. Azonban a meseszöveg-kiadványok e téren nem következetesek, úgyhogy később a kisbetűvel kezdődő, ám más szövegek alapján mesei névnek tekinthető

adatokat is feltüntettük. Természetesen a hivatkozás az eredeti (kisbetűs, illetve nagybetűs) írásmódot adja, úgyhogy maga az olvasó is eldöntheti, minek tekintse például az *aranyló*, *aranyszörű ló*, *Fakó*, *Sárga*, *Zöld ló* stb. adatokat.

Helyneveknél még nehezebb a közlés helyesírását alapul venni. Egyetlen füzetünkben egymás mellett szerepelnek az *operencia*, az *Óperencián* is túl, az *Óperenciás*, *operenciástenger*, *ópērenciás tenger*, *Óperenciás tenger*, *óperenciás nagy tenger* és *operenciás sárga tenger*, meg az *óperenciás verestenger*, sőt *operenciás-tenger* adatok.

A voltaképpeni mesei nevek és a jelzős, köznyelvi szerkezetek megkülönböztetése sem könnyű. Itt találunk *Arany erdő* és *Aranyerdő*, ám *aranyerdő* névalakokat, *alvilág*, *felső világ*, *másvilág* és *túlvilág* formákat. Ám van *Alvilág*, *Felvilág*, *Másvilág*, *Menyország*, *Paradicsom* és *Pokol* is mesei neveink között. Ez a következtelenség jól jelzi az egyes mesélők és mesegyűjtők eltérő felfogását a nevek állandó vagy alkalmi voltáról.

Végezetül azt említhetem meg e kényszerűen túl rövid beszámolóban, hogy a mesei nevek igazi elemzését még nem kezdtük el. Annak idején A magyar mesei tulajdonnevek kis onomasztikája című rövid írásomban (NÉ. 10 [1985]: 116–27) arra próbáltam rámutatni, hogy a diminutív mesei hősnevek igazán világszerte jellemző vonásai a meséknek. Nem ismerek sok más, hasonló, a mesei onomasztika sajátos vonásait bemutató írást. (Külföldön sem.) Pedig a virágnevek, színnevek, az első tekintetre is különleges mesei nevek (pl. *Bakarasz*, *Fanyűvő*, *Füstös Kálefakter* 'Hamupipőke', *Hegygörgető*, *Nemtudomka*, *Ólomfejűbarát*, *Rózsa vitéz*, *Szépmező szárnya*, *Tilinkó*, *Világszép kisasszony*, *Vörös Álnok vitéz*, a különböző nevű tündérek stb. mind megérdemelnék, hogy neveiket fejtegyük.

Most, hogy sokezer magyar népmese nevei össze vannak gyűjtve, az adatok egyenként visszakereshetők és azonosíthatók, csak elhatározás dolga, hogy ki mit kezd velük. Az ünnepeltre tekintettel megnéztem, van-e *Hajdú*, sőt *Hatvan* névanyagunkban. Ilyen neveket nem találtam. A *Mihály* és becenevei előfordulnak, ám nem túl gyakran. Akkor is valódi nevekként, nem már sztereotíppá vált mesei névként. Ebben eltér a keresztnév mondjuk a *János*, *Jancsi* mesei névként is gyakori előfordulásától, egyezik viszont az *István* és hasonló keresztnévek ugyancsak ritkaságával meséinkben. Ma még az összeállítók sem tudják igazán, mi mindent lehet majd kimutatni mesei névgyűjteményeinkből. Tág a további kutatás tere.

VOIGT VILMOS

A hátrább képzett *t*, *d*, *l* hangról

1. A hátrább képzett *t*, *d*, *l* hangról, mint akkor újkeletű hangtani jelenségről debreceni megfigyelései alapján "Egy kezdődő magyar hangváltozás" címmel először BÁRCZI GÉZA írt a Magyar Néprajz hasábjain 1947–49-ben (MNy. 6: 111–6).

A legutóbb POSGAY ILDIKÓ foglalta össze a hangtani jelenségről publikált szakirodalmi anyagot (A regionális köznyelvek egyik hangtani jelenségéről. MNy. 78 [1982]: 357–60; A hátrább képzett \underline{l} : MNy. 81 [1985]: 107–9).

Első cikkében POSGAY – BÁRCZI tanulmányából kiindulva – ismerteti a hátrább képzett \underline{t} , \underline{d} hang vizsgálatának történetét, nyelvjárási, regionális köznyelvi használatuknak földrajzi elterjedtségét, regionális köznyelvi használóinak életkorát, iskolai végzettségét, foglalkozását. Pápai regionális köznyelvi gyűjtésére támaszkodva bemutatja, hogy az említett hangok milyen fonetikai helyzetben milyen gyakorisággal fordulnak elő gyűjtött anyagában. Arra is utal, mi indíthatta el a hangváltozást. TEISZLER PÁLT idézi (NyÍrk. 6 [1962]: 170), aki úgy véli, hogy a \underline{t} a szóvégi, toldalékként szereplő magánhangzó utáni t -ből indult ki, ezen belül is a veláris, labiális magánhangzók után. POSGAY pápai gyűjtésében is "szóvégen, illetőleg toldalékban fordul elő leggyakrabban a hátrább képzett \underline{t} . Kétszer olyan gyakran, mint szó belsejében, és majdnem négyszer gyakrabban, mint szó elején ... Ami a magánhangzókat illeti ... a veláris, labiális hangok kedveztek a hátrábbképzettségnek, s csak analogikusan jelentkezett a palatális, illabiális hangok után (illetőleg szókezdő helyzetben előttük). Ugyancsak analógia hathatott abban, hogy a t zöngés párja a d is realizálódhat a köznyelvitől eltérő módon (vö. i. m. 170). TEISZLER anyagában (NyÍrk. 11 [1967]: 84) a hátrább képzett \underline{d} ugyan minden helyzetben előfordul, de az adatok száma jóval kevesebb, mint a \underline{t} -é ... Pápan ugyancsak ritkább megjelenésű a \underline{d} , szókezdeten nem is jelentkezik." (POSGAY, MNy. 78 [1982]: 359.)

Ugyancsak pápai gyűjtése alapján, hasonló alaposággal mutatja be a hátrább képzett \underline{l} hanggal foglalkozó, ám jóval kisebb szakirodalom eredményeit, a jelenséggel kapcsolatos nézeteket. Adataiból azt olvassa ki: "Ha megnézzük a hátrább képzett \underline{l} példáit, láthatjuk, hogy olyan esetekről van szó, amikor a nyelvjárásban vagy a regionális köznyelvben elmaradhat, illetőleg el is marad az l " (MNy. 81 [1985]: 108).

A két "hangváltozási" jelenséget összekapcsolva a hátrább képzett \underline{t} , \underline{d} és \underline{l} hangok vizsgálatából az l hangváltozására ezeket az általános következtetéseket vonja le: "A hátrábbképzettség magyarázatára ... két lehetőség kínálkozik: 1. Egyrészt az analógia, hiszen a vizsgált szöveget hangszalagra mondó adatközlő – aki 37 éves, középiskolát végzett férfi – beszédében megvan a hátrább képzett \underline{t} és \underline{d} hang is (vö. MNy. 78 [1982]: 359), vagyis a hátrábbképzettség mint fonetikai jelenség jellemző rá. Ugyanakkor a két jelenség egymástól független is, mint ahogy BÁRCZI GÉZA (MNy. 6 [1947–9]: 115–6) megfigyelte; ő ugyanis olyan személyektől is hallotta a hátrább képzett l -t, akik az említett két hangot nem ejtették. – 2. A köznyelvitől eltérő ejtés másik oka az lehet, hogy az illető személyek tudatosan törekednek a köznyelvi norma szerinti beszédre, és ezért ahol a nyelvjárásban kiesik az l – példáulikban ez mindig szótagzáró l – ott ők hangsúlyozottan ejtik e hangot. Ennek a tudatos és erőteljesebb ejtésnek a következménye a hátrább képzett hang. Az így kialakult $\emptyset : \underline{l}$, illetőleg $l : \underline{l}$ szembenállás mindig azonos fonetikai helyzetben jelenik meg. A jelenség egyébként nem általános érvényű, mint a hátrább képzettség egyéb esetei." (MNy. 81 [1985]: 108–9; a kiemelések tőlem. W. I.)

2. POSGAY következtetéseiből hangsúlyozottan fontosnak érzem azokat a megállapításokat, melyeket szövegéből kiemeltem. Úgy érzem ugyanis, ezek vezethetnek rá bennünket a hangváltozás indító okaira, amennyiben egyáltalán (újkeletű) hangváltozásról van szó, s nem csak egy későn felfedezett-felismeret fonémavariánsról, mégpedig egyrészt nyelvjárási fonémavariánsról a nyelvjárásokban, másrészt szituatív vagy attitűdvariánsról a regionális és nem regionális köznyelvben. És azt sem zárva ki, hogy a hátrább képzett \underline{t} , \underline{d} , \underline{l} esetleg személyiségjellemző fonémavariáns lenne (más képzési sajátosságokkal együtt). S megengedve azt a lehetőséget is, hogy a nyelvjárásokban is ilyen variánsokként jelentkezett-jelentkezik a hátrább képzett \underline{t} , \underline{d} , \underline{l} hang. A felismeret fonémavariáns lehetősége azért is feltehető, mert nyelvjáráskutatásunk elsősorban és eléggé hosszú ideig szinte csak a magánhangzó-állomány fonémavariánsaira ügyelt. Nyelvjárási szakirodalmunkban – főleg az elnagyolt átírás következményeként – viszonylag későn és kis mértékben jelentkezik a mássalhangzók fonémavariánsainak a mellékjelezése, s ez is többnyire akkor, ha a variánsnak fonémaértéke is van, vagy a két fonémavariáns között valamilyen korrelatív viszony vagy oppozíció mutatható ki, mint amelyet POSGAY mutatott ki az l - \underline{l} viszonyában (MNY. 81 [1985]: 109). (Főleg az s , sz , z , zs , c , cs hang esetében találkozunk mellékjelekkel, elsősorban a finnugor szövegek átírásakor). A mássalhangzó-állomány fonémavariánsai nem mutatnak olyan pregnáns képet, mint a magánhangzó-állományéi.

3. Mire alapozom azt a feltevésemet, hogy a hátrább képzett t , d , l hangok – amennyiben a nyelvjárásokban, a regionális és nem regionális köznyelvben nem rendszerszerűen fordulnak elő – a) szituációs vagy attitűdvariánsok, vagy b) ha hangváltozási folyamatról van szó, akkor a hangváltozás elindítója a beszédhelyzetnek egy vagy két sajátos szituációja vagy attitűdje lehetett, s a hátrábbképzett \underline{t} , \underline{d} , \underline{l} hangok bizonyos beszédattitűdöket jeleznek, e s e t l e g bizonyos jellemvonásokra utalnak?

3.1. Magam a \underline{t} , \underline{d} hang ejtésére az 50-es évek elején, egyetemi hallgató koromban figyeltem fel, éppen Bárczi Géza professzor úr beszédében. Ő e g y e t e m i e l ő d á s a i, f e l s ő l a l á s a i során szinte kizárólagosan ezeket a hangokat ejtette, ha nem is túlságosan pregnánsan. Ezeket a hangjait hallom beszédének, ha m a g y a r á z ó f e j t e g e t é s e i r e gondolok, még akkor is, ha ezek nem katedráról, nem akadémiai üléseken, hanem pl. a Kruzsokban hangzottak el. (Ilyen emlékeimet megerősítette szóbeli közlésben több Bárczi-tanítvány is, pl. Grétsy László, a feleségem, de mások is.)

3.2. A hátrább képzett \underline{t} , \underline{d} és bizonyos mértékig az \underline{l} hang ejtésére egy újabb felfigyelésem családom, illetőleg familiám (szűkebb rokonságom) beszédéhez kapcsolódik.

Ennek magyarázatához feltétlenül kell pár szót szólnom családom nyelvi állapotáról.

3.2.1. Szüleim, testvéreim életük nagyobb részét Győrött éltek le, s a győri "regionális köznyelvet" – korábban inkább "nyelvjárást" – beszélték. Bizonyos mértékig a Kisalföld keverék "nyelvjárását". Emlékeim szerint tisztviselő apám

beszédében gyengébben, anyáméban (különösen familiáris-bizalmas beszédében haláláig) erőteljesebben éltek a győri beszédre jellemző nyelvjárási sajátosságok (főleg a 30-as, 40-es években), az *t*-zés az *é* helyén (*plz, mlsz, ntz*), az *l*-ezés (*mellik, foló, góla* stb.), a nyílt *e*-nek (már-már *ä*-be hajló hangszínű) és a zárt *ë*-nek erőteljes (Győrött ma is élő és megfigyelhető) megkülönböztetése. A hátrább képzett l, q, l hangra nincsenek emlékeim 1950 előtti győri életemből. POSGAY ILDIKÓ sem talált ilyen hangokat HORVÁTHNÉ BERNÁTH RÓZSA győri regionális köznyelvi gyűjtésében (POSGAY: MNy. 78 [1982]: 358).

3.2.2. Három, nálam jóval idősebb bátyám beszédére – főleg fiatalabb korukban és familiáris jellegű megnyilatkozásaikban – ugyancsak jellemzőek voltak a győri regionális nyelvi sajátosságok. Azonban ahogy idősödtek, – a nyílt és zárt *e* megkülönböztetésének kivételével (a tájszavakkal együtt) – egyre jobban kiszorultak beszédükből a nyelvjárási elemek. Éppen ezért volt feltűnő, hogy középső, nálam 10 évvel idősebb bátyám az 50-es évek közepén egy *b i z a l m a s b e s z é l g e t é s b e n*, mikor nekem a "kisöcsnek" nagyon meg akart magyarázni valamit, erőteljes *t, d* hangokat ejtett: "Tudod öcskös...", "Érted...?" Legfiatalabb (most 70 éves) bátyám beszédében az *e* hangok megkülönböztetésén kívül *m a m á r* – még familiáris beszélgetésben *s i n c s* vagy – csak *a l i g a k a d* regionális jelleg. Ezért volt feltűnő, hogy az elmúlt év őszén az ő szájából is hallottam ezeket a hangokat. Szintén magyarázó jellegű beszédben. (De – emlékeim szerint – korábban sohasem.)

3.2.3. Sokkal érdekesebb *e* hangok jelentkezése a harmadik generációnál. Unokaöcsém, -húgaim közül egynek beszédében gyakran, egy másikéban rendszeresen megjelenik a l, q hang. (Ez utóbbiában a győri regionális ejtés egyéb jellemzői – *l*-ezés, *t*-zés stb. – rendszeresen előfordulnak.) Mindkét unokaöcsém Győrben él. Mindkettőnél magyarázó, oktató, bizonykodó jellegű beszédben figyelhetők meg *e* hangok. – Magamnál, tatai származású feleségem családjában, Pesten született és élő gyermekeimnél nem tapasztaltam *e* hangokat. Más regionális jelenségeket sem. Viszont hatéves koráig szinte csak ilyen l, q hangot ejtett leányunokám, kinek anyai (békési származású, értelmiségi foglalkozású) nagyapja szintén ejti *e* hangokat; ő is magyarázó, oktató jellegű beszédben.

3.2.4. Győri – hazai –, más vidéki és budapesti ismerőseim, kollégáim körét végiggondolva szintén több olyan akad, akinek beszédében megfigyelhető a l, q ejtése. Náluk is – tapasztalatom szerint – többnyire magyarázó, oktató jellegű beszédhelyzetben jelennek meg ezek a hangok. Ilyen beszédhelyzetben találhatjuk meg *e* hangokat a POSGAY által említetteken kívül (MNy. 78 [1982]: 358) – a magam megfigyelései szerint – A. E., H. M., K. S., K. P, és Sz. I. Pesten élő nyelvészek (nyelvjárási ízeket őrző) és K. I. nyelvjárási színeket nem mutató beszédében is. Ilyen alapon gondolom, hogy a l, q hangokat a *t t i t ű d v a r i á n s n a k* lehet tekinteni a regionális köznyelvben és a köznyelvben. Már csak azért is, mert az említettek beszédének nem állandó elemei *e* hangok.

Ez magyarázhatja azt is, hogy meglehetősen bizonytalan a hátrább képzett l, q hangok hangszín-realizációjának, képzési helyének-módjának megítélése is. BÁRCZI Fonetikájában (19) a kakuminális (apikális, cerebláris) és a posztalveoláris képzésmód lehetőségét is megemlíti. DEME szerint (NyudÉrt. 3 [1953]: 57)

tisztázatlan még, vajon "valóban kakuminális-e vagy csak apicopostalveoláris a szokásos apicodentális-alveodorzális ejtés helyett". GÁLFFY MÓZES (NyIrK. 4 [1960]: 136) csak hátrább képzettnek említi, és választ vár arra, "hol van meg ez a hang, milyen képzésű, melyik nemzedék ejtésében figyelhető meg, terjedőben vagy eltűnőben van-e". (Vö. POSGAY, MNy. 78 [1982]: 358.) Magam azt hiszem, hogy a beszédhelyzettől függően mindegyik képzési változat előfordulhat (még egyetlen beszélő ejtésében is). A hátrább képzettségnek ez a sok fokozata is lehet egyik magyarázata annak, hogy a szövegek lejegyzői nem nagyon jelölték az átíraton a hangszínt.

4. Még két jelenség igazolja ezt a feltevésemet. Ezek azonban már a hátrább képzett *l* hanggal is kapcsolatosak.

4.1. BÁRCZI 1947–49-es cikkében a következőket írta: "[a hátrább képzett *l*] Akusztikai hatása közel áll a palatalis vagy palatalizált *l'*-éhez, valószínűbb azonban, hogy voltaképpen postalveoláris (cacuminalis?) ejtésű *l*-ről van szó, s ez esetben valóban arra kell gondolni, hogy az előbbi jelenséggel [ti. a *l̥* *ɫ* hanggal] összefügg. Debrecenben megfigyeléseim szerint főleg szótagzáró helyzetben *t*, *d* előtt gyakori, s e l ő a d á s b a n, s z a v a l a t b a n, d e f ő l e g é n e k b e n világosan feltűnő" (BÁRCZI, MNy 6 [1947–49]: 116; a kiemelés tőlem. W. I.). Megfigyeléseit tökéletesen igazolják a magaméi.

4.1.1. Mint bírálóbizottsági tag 1966 óta kísérem figyelemmel a Kazinczy-versenyeket. Feltűnt, hogy az ország különböző vidékeiről érkező versenyzők közül milyen sokan ejtenek hátrább képzett *l̥* *ɫ* és jésített (palatalizált vagy palatális?) *l̥* *ɫ* hangot. Ez utóbbiakat főleg a lányok ejtésében hallhattuk. Noha ezt a versenyeket összegező kötetben csak egyszer tettük szóvá (Z. SZABÓ LÁSZLÓ–WACHA IMRE, A Kazinczy-versenyek története. Győr, 1987. 93), jegyzeteim szerint e hangok ejtését minden évben megfigyelhettük mind a középiskolások, mind a pedagógusjelöltek körében. Még az ELTE-n 1993-ban megrendezett Egyetemi Anyanyelvi Napok kiejtési és versmondói versenyzőinél (főleg lányoknál) is.

4.1.2. Gyakran hallottam a hátrább képzett *l̥* *ɫ* *ɫ* hangot egy volt apáca templomi éneklésében is. (Énekbeszédében erőteljesen megkülönbözteti a nyílt és zárt *e*-t is.) Mint elmondotta a Győr-Sopron megyei Szanyból származik, korábban Vincés nővér volt, és "ranolderista" korában tanult énekelni. Nem minden esetben ejti spontán és énekbeszédében az említett hangokat, hanem csak bizonyos hangkapcsolatokban: nagyjából azokban, melyeket POSGAY ILDIKÓ is említ (MNy. 81 [1985]: 108–9).

Mindkét említett jelenség tehát POSGAYnak azt a nézetét igazolja, hogy az "illető személyek tudatosan törekednek a köznyelvi norma szerinti [szerintem választékos] beszédre, és ezért ahol a nyelvjárásban [vagy a familiáris, pongyola beszédben] kiesik az *l* ... ott ők hangsúlyozottan ejtik e hangot" (POSGAY i. h.). Tegyük hozzá, hogy köznyelvet vagy regionális köznyelvet beszélők ejtésében is megfigyelhető hasonló jelenség: igényességre törekvő beszédhelyzetekben erőteljesebb, eltúlzott artikuláció is eredményezheti a *t*, *d* hátrább képzését, illetőleg az *l* hang jésítését. Ezért ez talán egyfajta hiperurbanizmusnak is tekinthető.

4.2. Más attitűdben is megfigyelhetjük e hangok előfordulását. Feltűnően gyakran, szinte általánosan lehet hallani – együtt – a t, d, l hangot nagyszülők, fiatal szülők beszédében, mikor kedveskedve, "gügyögve" szólnak csecsemőkorú, éppen beszélni tanuló unokájukhoz, gyermekükhöz. Egyetlen példát idézek: 1992 nyarán a tatai strandon mondta egy fiatal anyuka egy-másfél éves gyermekének a következő mondatot: "Látod, itt a apa!"

4.3. Ugyanígy megjelennek ezek a hangok a "gazdiknak" (pl. kutyatulajdonosoknak) kedvenc kisállataikhoz szóló gügyögő, kedveskedő beszédében.

5. Vannak azonban olyanok is, akiknél a hátrább képzett t, d szinte teljesen a k ö z n y e l v i v á l t o z a t h e l y é b e lépett. Tehát nemcsak bizonyos beszédhelyzetekben, -attitűdökben jelenhetnek meg ezek a hangok, hanem hangállományuknak ezek állandó, rendszerszerű elemei. Beszédükben azonban más hangok (magán- és mássalhangzók) képzése is hátrább tolódik, szinte az egész artikulációs folyamat során. Ilyen j e l l e g ű a hangképzésük akkor is, ha környezetük beszédét nem jellemzi az ilyen artikuláció. Különösen feltűnő ez azoknál, akiknek kiejtése egyébként nem nyelvjárásias színezetű. Sporadikus megfigyeléseim szerint az így beszélők egy részének egyik sajátos jellemvonása a pontoskodás, a precízésre törekvés, illetőleg önmaguk, szerepük, mondandójuk fontosságának hangsúlyozása. Úgy gondolom, hogy – mivel a beszéd mód jellemzi a személyiséget (vö. TÓTH BÉLA, Beszéd, jellem, személyiség. Bp. 1948; WACHA IMRE: EFF. 2 [1989]: 121–39) – a hátrább képzett, pontosabban a túl precízen formált hangok megjelenése az oktató, kioktató, bizonyos esetekben a fontoskodó alkatú emberek beszédének egyik s z e m é l y i s é g j e l l e m z ő eleme lehet. – Másképpen kell megítélni a hátrább képzett t, d, l hangokat, ha nyelvjárásias (as) hangállományú beszédben, nyelvjárásias jellemzőkkel együtt fordulnak elő, és használatuk rendszerszerű (mint pl. S. Á. nyelvészprofesszor beszédében).

6. Az elmondottak csak sporadikus megfigyeléseken alapulnak. Igazolásukhoz, cáfolásukhoz rendszeres megfigyelésekre lenne szükség. Ennek érdekében élőnyelvi felvételek készítésekor, nyelvjárásias szövegek gyűjtésekor azt is érdemes lenne meg- és feljegyezni, hogy milyen beszédhelyzetben és -attitűdben hangzott el a szöveg, milyen (személyiség)jellemzői vannak a szövegek közlőnek, vannak-e eltérések a (felvétel előtti-utáni) teljesen kötetlen beszéde és magnóval rögzített szövegmondása között. Hiszen a magnó jelenléte a beszélők többségben előidézi azt a törekvést, hogy a mindennapos nyelvhasználatnál egy fokkal magasabb nyelvi vagy igény szintnek megfelelően szólaljon meg, azaz valamiféle módon nyelvi kódot váltson (vö. KISS JENŐ, A kettősnyelvűségről: MNy. 85 [1989]: 406–11).

WACHA IMRE

Mordvin szókészleti elemek

A lexika a mordvin nyelvtudomány egyik legelhanyagoltabb területe. Ennek legfőbb oka a mordvin szókészleti források, mindenekelőtt a nyelvjárási és az etimológiai szótárak igen hiányos volta.¹

A kétnyelvű mordvin szótárak (Russko-erzjanskij slovar'. Moszkva 1948; Erzjansko-russkij slovar'. Moszkva 1949; Mokšansko-russkij slovar'. Moszkva 1949; Russko-mokšanskij slovar'. Moszkva 1951) mellett máig HEIKKI PAASONEN közel egy évszázada gyűjtött – és legkésőbb az ezredfordulógig végre teljes egészében nyomtatásban is hozzáférhető – szótári anyaga (H. PAASONENS Mordwinisches Wörterbuch. Zusammengestellt von KAINO HEIKKILÄ. Bearbeitet und herausgegeben von MARTTI KAHLA. Helsinki, 1: A–J. 1990; 2: K–M. 1992; vö. még: H. PAASONEN, Mordvische chrestomathie mit glossar und grammatikalischem abriss [= MdChr.] Helsingfors, 1909, 1953². Szójegyzék: 58–156) tekintendő a mordvin dialektológia és etimológia legfőbb forrásának. Az 1970–1980-as évek fordulóján mordvin főiskolások számára összeállított kis mordvin etimológiai szótárak (D. V. CIGANKIN–M. V. MOSZIN, Erzjan' kelen' nur'kine etimologičeskoj slovar' [= EESI.] Szaranszk, 1977. Ism.: ZAICZ: NyK. 88 [1986]: 316–20; M. A. KELIN–M. V. MOSZIN–D. V. CIGANKIN, Mokšen' kjalen' njur'chkjanja etimologičeskaj slovar' [= MESI.] Szaranszk, 1981. Ism.: KERESZTES: NyK. 88 [1986]: 320–21) szigorúan tudományos szempontból bizonyos visszalépést jelentenek. Az is sajnálatos, hogy az 1965-ben öt kötetesre tervezett mordvin nyelvjárási szótárnak és a mordvin nyelvjárások atlaszának, továbbá egy korszerű, már az 1970-es évek közepén célul kitűzött mordvin szófejtő szótárnak az elkészítése és megjelentetése (vö. ZAICZ: NyK. 88 [1986]: 316) napjainkig várat magára.

A mordvin nyelvvel kapcsolatban sivár képet mutat a jövevényszó-monográfiák száma és értéke is. Ebben a körben az egyetlen publikált, kizárólag

¹A mordvinok nyelvi, etnikai és antropológiai szempontból két nagy csoportra oszlanak: az oroszországi Mordvin Köztársaság keleti részén, a Szura folyó környékén élő erzákra és a Mordvinföld nyugati vidékein, a Moksza folyó völgyében lakó moksákra. A két fő nyelvjárás csoport közötti nyelvi különbségek elsősorban hangtani jellegűek; az erzán és a moksán belüli eltérések további alnyelvjárásokban mutatkoznak (a két nyelvjárás csoport közötti eltérésekről vö. KERESZTES LÁSZLÓ, Chrestomatia Morduinica. Bp., 1990. 14–8). Az erza és a moksza közti nyelvi különbségekre, egymás nehéz megértésére hivatkozva az 1920–30-as években két mordvin irodalmi nyelvet hoztak létre, egy-egy központi erza és moksza nyelvjárást irodalmi szintre emelve. Sajnálatosnak tartjuk, hogy egy e g y s é g e s irodalmi nyelvre a társadalmi feltételek mindmáig nem értek meg (az egységes nemzettudat megerősödését gátló nyelvi megosztottság miatt sem), mert a két irodalmi nyelv egybevetése a nyelvi rendszerben és a szókészletben egyaránt hozzávetőlegesen 80%-os egyezést mutat (vö. ZAICZ, Beitrag zur Typologie und Statistik des Erza- und Mokscha-Mordvinischen /eine vergleichende Untersuchung/: Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum 3C. Debrecen, 1990. 7–13). Az erza és a moksza irodalmi nyelvet használók nehézség nélkül megértik egymást. Ha tehát a mordvin nyelvészek egy nyelvvédő – sőt túlzás nélkül: nemzetmentő – mozgalomnak a keretében a két irodalmi nyelvet tudatosan közelítenék egymáshoz, ez alapja lehetne egy talán még egységessíthető mordvin irodalmi nyelvnek, mely a mordvinság fennmaradásának az esélyeit számottevően növelné.

mordvin vonatkozású munka a múlt század végén íródott a mordvin nyelv török jövevényszavairól (H. PAASONEN, Die türkischen Lehnwörter im mordwinischen: JSFOu. 15/2; vö. még G. J. STIPA, Die russischen Lehnwörter im Mokschamordwinischen und ihre Beziehung zur russischen Sprachentwicklung. [Kézirat] Göttingen, 1949. 118 p.), következésképpen e téma is – miként a mordvinnak valamennyi jövevényszórétege – modern feldolgozást igényel. A jövevényszó-monográfiák elkészítésében elsősorban az egyes korai rétegek elkülönítési kritériumainak gyakori hiánya, valamint a (török és orosz) források egy részének nálunk hozzáférhetetlen volta jelent nehézséget. RÉDEI KÁROLYNAK többek közreműködésével készített Uralisches Etymologisches Wörterbuch ([= UEW.] Budapest, 1–2. 1986–1988. 3: Register. 1991) című munkája alapján viszont viszonylag egzakt következtetéseket tehetünk a mordvin szókészlet ősi (finnugor) rétegét illetően (vö. ЗАИЦ, A mordvin lexika ősi elemei. Urálistikái tanulmányok 2 [= Bereczki-emlékkönyv, 1988]: 397–402).

A mordvin szókészlet nagyságának megítéléséhez alig vannak fogódzóink. Mordvin nagyszótár, illetőleg egy azt többé-kevésbé helyettesítő teljes nyelvjárási szótár egyelőre még nincs, a középszótárnak tekintendő kétnyelvű források közül az erza–orosz és a moksa–orosz szótár (ERSI., MRSl.) kb. 15.000, illetve 17.000 mordvin címszót tartalmaz. Az orosz–erza szótár (RESI.) ugyanakkor hozzávetőlegesen 25.000, az orosz–moksa pedig (RMSI.) mintegy 40.000 orosz címszónak adja meg mordvin megfelelőjét. Etimológiai szempontból nagy valószínűséggel állítható, hogy az orosz–mordvin szótárak mordvin anyagában jóval több orosz jövevényszót találhatunk, mint a mordvin–orosz szótárak mordvin címszavai között, sőt a két szótártípus címszóanyagában a tíz-, illetőleg huszonnégyezer szónyi különbség alighanem szinte kizárólag csak orosz kölcsönszavakat foglal magában.

A fentebb említett források alapján, a mordvin népet és nyelvet ért idegen hatásokat is figyelembe véve (vö. még pl. ФЕОКТИСЪТОВ: NytudÉrt. 89 [1976]: 89–94; ЗАИЦ: NyK. 78 [1976]: 174–6) a mordvin köznévi szókészlet a következő rétegekre osztható: 1. az ősi (uráli, finnugor, finn-permi, finn-volgai kori) szókészletre; 2. az idegen eredetű szókészletre (az iráni, a balti, a török, az orosz és egyéb jövevényszavakra), továbbá a nemzetközi és a tükörszavakra; 3. a belső keletkezésű szavakra: a szóteremtéssel (pl. onomatopoezis), a természetes és mesterséges szóalkotással (képzés, összetétel, illetőleg nyelvújítás, mozaikszó stb.) létrejött szavakra, és 4. az ismeretlen eredetű szóanyagra.

A mordvin alapszókincs etimológiai rétegei százalékos arányainak hozzávetőleges megállapítására egyelőre csak szerény kísérlet (becslés) történhet. Tekintettel arra, hogy a moksa–mordvin etimológiai szótár (MESI.) lényegében a négy évvel korábbi erza szótár (EESI.) moksa változatának tekinthető csupán, elégségesnek látszik a mordvin kresztomátia (MdChr.) etimológiai utalásokat is tartalmazó szójegyzéke és e kis erza szövefjítő szótár alapján néhány számítást elvégeznünk.

PAASONEN művének glosszáriuma 1293 mordvin szót tartalmaz, és ebből a szerző 409-et (31,63%) ősi eredetűnek (finnugor: 147 = 11,37%, finn-volgai: 262 =

20,26%), 414-et (32,02%) jövevényt tekint. A fennmaradó 470 szó (36,35%) nincs ugyan ellátva etimológiai vonatkozású megjegyzéssel, de ezeket PAASONEN nem tartja egytől egyig ismeretlen eredetűnek, egy részük például (69 szó = 5,34%) – morfológiai felépítésüknél, illetve más címszavakra való utalásuknál fogva – belső keletkezésűnek számítható. Ha mindehhez még azt is figyelembe vesszük, hogy a kresztomátia szerzője a szóbokrosítás elvét követi, s így szójegyzéke a tőszavakhoz sorolt származékszavakkal és összetételekkel együtt voltaképpen kétezernél is több önálló lexémából áll, akkor glosszáriumában a belső szóalkotással létrejött mordvin szavak százalékos aránya a 40%-ot is elérheti. A kis erza–mordvin etimológiai szótár 902 címszava közül CIGANKIN és MOSZIN 593 szót (65,74%!) számít ősi elemnek, 158-at (17,51%) kölcsönszónak, a további 151 szót (16,74%) pedig belső keletkezésű szónak. Az idegen eredetű szókészlet túlnyomó többsége mindkét etimológiai jegyzékben orosz (333 = 27,75%, illetve 74 = 8,20%) és török (66 = 5,10%, illetve 61 = 6,76%) jövevényt tartalmaz. A két művel kapcsolatos számadatokat megvizsgálva – többek között – feltűnő még: 1. az erza etimológiai szótár szerzői a mordvin alapszókincknek közel a kétharmadát ősi elemként magyarázzák, de 2. szófejtő szótárunkban egyetlen ismeretlen eredetű szóról sem tesznek említést; 3. PAASONEN iráni réteget nem jelöl meg munkájában (az EESI.-ban 19 ilyen elemről van szó = 2,11%); 4. CIGANKIN és MOSZIN szótára tekintettel van a belső szóalkotással és szóteremtéssel keletkezett mordvin szóanyag elkülönítésére (120 szó = 13,30%, illetőleg 31 szó = 3,44%).

A fenti szófejtő munkák, valamint az uráli etimológiai szótár mordvin anyagának az ősi mordvin szókészletre vonatkozó számarányai (vö. ZAICZ: Urálistikái tanulmányok 2: 397 kk.) alapján, rendkívül óvatos becsléssel, a régebbi (a 20. századnál korábbi) is adatolható) mordvin szókészlet körülbelül egyenlő arányban, közel 30–30%-ban tartalmazhat ősi eredetű – az uráli, finnugor, finn-permi, finn-volgai korból származó – szóelemeket, különféle – iráni, balti, török, orosz stb. – jövevénytiszavakat, valamint belső keletkezésű – képzett, összetett, hangutánzó-hangfestő stb. – szavakat. A mordvin alapszókinck fennmaradó legalább 10%-ának az eredete ismeretlennek tekintendő.

ZAICZ GÁBOR

"Elhunytak – valahol Oroszországban" (Egy szomorú lista egynémely névtani tanulsága)

Az idézett címen ("Elhunytak – valahol Oroszországban") az Új Magyarország c. napilap 1992. március 25-től kezdődően 87 részben adta közre azt a névsort, "amely a háború alatt és után hadifogolyként, a GULAG börtöneiben, valamint a

kényszermunkatáborokban elhunyt magyarok fellelhető adatait tartalmazza" (Új Mo. 2/72: 9).

A névsorban található adatokkal kapcsolatban a közreadók a következőket látták fontosnak közölni: "A beérkezett nevek és születési helyek, esetleg lakcímek magyarra fordítása, rekonstruálása nagyon nehéz feladatot jelent, sok esetben egy-egy adat helyreállítása napokat, sőt heteket is igénybe vehet. A családi nevek is igen gyakran hibásan szerepelnek a névsorban, sőt olykor az adatok is hiányosak; sok esetben nincs feltüntetve a születési hely vagy év, az egykori lakhely vagy az elhunyt katona rangja ... Ahol az egyes adat helyett csillagot talál az olvasó, az az adat hiányát jelenti" (uo.).

Egy statisztika szerint, amely az Új Magyarország 1992. október 1-jei számában jelent meg, az első ötven közleményben 20.416 személy neve és adatai szerepeltek. Ennek alapján átlagosan egy közlemény 408,32 nevet, a megjelent 87 részlet (az utolsó az átlagos terjedelem felét teszi ki csupán) kerekítve 35.320 személyre vonatkozóan ad tájékoztatást.

A továbbiakban a teljes listáról azokkal foglalkozom, akik a *Hajdú* családnévet viselték. A rájuk vonatkozó adatok az újság 1992. június 6-i, 13-i, az 1993. január 9-i és 13-i számaiban található, összesen 82 személyt jelentenek. A 82 *Hajdú* családnév a teljes névanyagnak csupán 0,2%-a, a névegyüttes tanulmányozása mégis igen érdekes tanulságokkal szolgál.

A 82 személy 28 keresztnéven "osztozott", azaz 1–1 keresztnévet átlagosan (kis kerekítéssel) 3 személy viselt. A leggyakoribb keresztnév a *János*: 12-szer fordul elő, ez 14,63%; utána következik a *József* és a *Lajos* 8–8 előfordulással (mindkettő 9,76%), majd a *Mihály* 7 adata 8,54%. 4–4 személy viselte az *István* és a *Károly* nevet (mindegyik 4,88%), 3–3 *Béla*, *Ferenc*, *György*, *László*, *Péter* és *Sándor* szerepel az anyagban (3,67%). Az *András*, *Gábor*, *Illés*, *Imre*, és a *Pál* keresztnév 2–2 alkalommal kapcsolódik a *Hajdú* családnévhez, ez egyenként 2,44%. Csupán egy-egy személy neve volt *Antal*, *Árpád*, *Balázs*, *Bálint*, *Bence*, *Géza*, *Gottlieb*, *Gyula*, *Ignác*, *Kálmán* és *Vince*; ez külön-külön 1,22%.

A nevek hangrendi sajátosságai is érdekes tanulságokkal szolgálnak. A mély hangrendű *Hajdú* családnévhez ritkábban kapcsolódnak a magas hangrendű keresztnévek: 7 név 15 előfordulása tartozik ide, azaz egy-egy ilyen nevet átlagosan két személy mondhatott magáénak, amely lényegesen alacsonyabb, mint a korábban kimutatott 3 személy : 1 név arány. Leggyakoribbnak a mély hangrendű keresztnévek látszanak: 13 nevet 41 személy viselt. A kettő között helyezkedik el a vegyes hangrendű keresztnévek csoportja 8 név 26 előfordulásával.

A vegyes hangrendű keresztnévek további bontása érdekes módon ellentétes tendenciát tükröz. A mély hangrendű családnévhez 5 olyan keresztnév kapcsolódik, amelyben az első szótag magánhangzója magas, 15 személy viselt ilyen nevet. Az első szótagban mély magánhangzót 3 név tartalmaz, és 10 személynek volt ilyen szerkezetű a neve.

A *Hajdú* családnévűek közül 31-nek a születési (esetleg lakó-)helye ismeretlen (37,8%). A fennmaradó 51 személy (62,2%) születési helyéről a következőket lehet tudni: 7 személy (13,73%) esetében csak a megye ismert: ketten Pest megyéből

(3,92%), egy-egy pedig (1,95–1,95%) Borsod, Jász-Nagykun-Szolnok, Máramaros, Maros-Torda, valamint Szabolcs megyéből valók. A pontosan megadott 44 születési (illetőleg lakó-)helyből (86,27%) csupán néhány olyan van, amely több *Hajdú* családnevű személyt gyászolhat: Budapestről 3, Orosházáról, Karcagról, Mezőkövesdről és Zemplénagárdról 2–2 ilyen adatunk van.

A megyék szerinti összesítés szerint a legtöbben, 7 fő Pest megyéből, majd 6–6 fő Borsod és Szolnok megyéből való. 3–3 *Hajdú* családnevű személy szerepel a listán Békés, Csongrád, Szabolcs és Zemplén megyéből, 2–2 Bihar, Hajdú és Tolna megyéből.

Az is kiderül a listából, hogy a dunántúli megyék közül csak Tolnából (Felsőíreg és Dunaszentgyörgy), Baranyából (Egyházasharaszti) és Fejérből (Adony) tartalmaz adatokat. Bár a "listára kerülésnek" a háttérben csupán szomorú véletlen áll (mindazok, akiről ez az adat ismert, hadifoglyok voltak), azt aligha lehet teljesen a véletlen számlájára írni, hogy a *Hajdú* nevet viselők közül azok, akiknek a születési (illetőleg lakó-)helyük a legnyugatabbra esik, a Dunántúl keleti megyéiből származtak.

Szomorú történelmi tény, de még a névtudomány számára sem hagyható figyelmen kívül az a negatív tudnivaló az ilyen névlajstromokkal kapcsolatban, amit a közléssorozat záró beszélgetése során Menczer Gusztáv mondott: "...hozzávetőleg hétszázezer embert ejtettek foglyul és vittek ki az országból a szovjetek. Zsukov marsall 1945 végén hétszázötvenezer magyar hadifogoly elhelyezésére készült, s akkor hétszázezer volt a számuk. Egy kutató közlése szerint vasúti vagonokban mintegy hatszáznegyvenezer embert hurcoltak el. Végső soron körülbelül ötszáz–ötszázötvenezer hadifogolyról, hatvan–nyolcvanezer kényszermunkásról és ötvenezernél több, szovjet bíróságok által elítélt személyről lehet szó. Utóbbiak közül csupán háromezeröttszázan tudtak élve hazajönni. A Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága újra tárgyalta az ügyeket, és 99 százalékukat rehabilitálta ... Hozzávetőleg kétszáz–kétszázötvenezer magyar pusztult el úgy – sebesülten, éhezve, lerongyolódva –, hogy nem tudták számba venni őket" (Új Mo. 3/25: 12).

A vizsgálatban szereplő *Hajdú* családnevű személyek az alábbi településekből származtak (a településnév melletti számok megmutatják, hogy településenként hány adat van):

Adony 1, Balmazújváros 1, Berekböszörmény 1, Budapest 3, Csongrád 1, Dunaszentgyörgy 1, Egerfarmos 1, Egyházasharaszti 1, Felsőíreg 1, Gyoma 1, Heves 1, Hajdúszovát 1, Hódmezővásárhely 1, Karcag 2, Kiskunmajsza 1, Kisújszállás 1, Mezőcsát 1, Mezőhegyes 1, Mezőkövesd 2, Mezőnyárad 1, Mezősas 1, Mezőtúr 1, Nagykáta 1, Nyírábrány 1, Orosháza 2, Patóháza 1, Pusztaföldvár 1, Szeged 1, Szegvár 1, Tápióbicske 1, Tiszaladány 1, Tiszatarján 1, Tolcsva 1, Túrkeve 1, Újpest 1, Úri 1, Vasad 1, Zemplénagárd 2.

Meigyék (a csak megyenévvel lokalizálható adatok): Borsod 1, Jász-Nagykun-Szolnok 1, Máramaros 1, Maros-Torda 1, Pest 1, Szabolcs 1.

ZELLIGER ERZSÉBET

Tudománytörténet és egyetemi tanterv

A magyar szak oktatásának reformoktól mozgalmas legújabb kori történetében a nyolcvanas évek közepe táján kapott hangot az a felfogás, hogy egyetemi hallgatóknak tanulmányaik utolsó évében, mintegy szakmai stúdiumaik lezárásaként ismereteket kell szerezniük a magyar nyelvtudomány történetéből, s tudásukról kollokviumon kell számot adniuk. – Az oktatás 1988 őszén kezdődött meg egy féléves, az őszi szemeszterben tartott kurzus keretében. (Ismeretes, hogy ugyanabban az évben a Magyar Nyelvészek Nemzetközi Kongresszusa a tudománytörténetet választotta tárggyául, a kérdés tehát eléggé "benne volt a levegőben".) Az eltelt időszak – öt tanév – önmagában még nem feltétlenül indokolná a visszatekintést, de a tanulmányi szerkezet változásai következtében ez az idő olyan mértékig eseménydús volt, s az események olyan módon befolyásolták a tárgy oktatását, hogy érdemes a tapasztalatokat rendezni, és számot vetni a jövő lehetőségeivel. Ha ezt – mint jelen esetben – az teszi meg, aki az ügyben közvetlenül – tanárként – érdekelt, az áttekintés szubjektív, sőt vitatható lehet, ünneprontásnak azonban talán még ilyen jeles alkalommal sem minősül.

Az előadások tematikájára vö. Magyar nyelv és irodalom szak. Nyelvészet, Budapest, 1993. tavasz [Tájékoztató az egyetemi hallgatók számára. Kézirat gyanánt] Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. – Az előadót elsősorban gyakorlati megfontolások vezették, s arra törekedett, hogy ő s s z e f o g l a l ó áttekintést adjon, de az előadások során az egyes kérdéskörök eszme- és művelődéstörténeti vonatkozásai sem maradtak említés nélkül. A hallgatók "oktatási segédlet" híján a félév elején kiadott olvasmányjegyzék felhasználásával készülhettek fel a kollokviumra.

Az elsőként oktatott évfolyamtól nyert információk (néhány kérdésre név nélkül adott írásos válaszok formájában) megerősítették azt az előzetes feltevést, hogy a kurzus résztvevőinek többsége elsősorban nem a nyelvészet iránt érdeklődik, s a tárgy szempontjából jelentős motiváltságra – akár pozitív, akár negatív előjellel – nem lehet tőlük számítani.

A félév végén a kollokviumok ehhez képest kellemes meglepetéssel jártak: nemcsak a tárgy kedvező fogadtatását jelezték, hanem olyan problémaérzékenységről, felkészültségről és önállóságról is tanúskodtak, amely mögött az egyetemi évek során megszerzett tudás és gyakorlat is érezhető volt. Ezek a diákok – eltekintve a szabályt erősítő, mondhatni szükségszerű kivételektől – szakmai szempontból is felnőttek mutatkoztak. – Annak a további két évnek a tapasztalatai, amelyben a tárgy oktatása hasonló keretek között folyt, az első alkalommal szerzett benyomásokat erősítették meg.

1991-től az oktatási rend újabb változásával a tudománytörténet a szakszemináriumok közé került, felvételének időpontját a hallgató határozza meg, teljesítését pedig gyakorlati jeggyel kell igazolni. – A tanrendi változás a tárgy szerkezetét nem módosította, a szemináriumi forma azonban indokolta az olvasmányok körének bővítését, az előadások viszonylag zárt keretei helyett pedig

egyfajta műhelymunkát ígért. 1991-ben ezek a várakozások részben teljesültek is; a hallgatók között nagyobb arányban voltak jelen a felsőbb évfolyamok képviselői, akik szívesen vállaltak referátumokat, és igényesen dolgoztak. Példájukat a másod- és harmadévesek is követték. Azzal viszont, hogy az 1991/92-es tanévtől a tárgyat akár a tavaszi, akár az őszi félévben fel lehetett – és lehet – venni, a hallgatóság létszáma egy-egy kurzuson megcsappant, összetétele alkalmatlanná vált a színvonalas szemináriumi munkára. A csoportokban újabban – kifejezett hallgatói kérésre – megint előadás folyik.

Felmerül a kérdés: érdemes-e, mi több, ésszerű-e ezt így csinálni? A tudománytörténeti ismeretek fontossága vitathatatlan, vitatható azonban, hogy mennyire hatékony az olyan oktatás, amelyben a magyar szakosok teljes köréből évente 8-10 hallgató vesz részt. Az is nyilvánvaló, hogy az alapképzésben az óraszámokkal folytatott állandó küzdelem mellett a kötelező tárgyak (=kötelező tanegységek) száma nem növelhető. Ugyancsak aligha vitatható, hogy bizonyos mennyiségű konkrét szakmai ismeret nélkül nem nagyon lehet tudománytörténetet oktatni, hiszen a hallgatók "nem tudják hova tenni" a kapott információt vagy annak egy részét. – Summa summarum: Az összefoglaló, rendszerező tudománytörténeti tanulmányok helye nem lehet tetszőleges, tehát a tárgy oktatását így nem célszerű – mert nem ésszerű – végezni.

A "hogyan tovább?"-ra persze nem könnyű választ találni. Mindenekelőtt el kell dönteni, hogy a tudománytörténeti ismeretek ilyen, külön kurzus keretében történő oktatása része-e az alapképzésnek, vagy erre csak azoknak van szükségük, akik nyelvészettel kívánnak foglalkozni. Tudománytörténeti ismereteket lehet az egyes nyelvészeti tárgyakhoz kapcsolva is adni; a magyar nyelvészeti szakirodalom jól mutatja, hogy egy-egy kérdéskör monografikus igényű feldolgozásának a tudománytörténeti visszatekintés egyezményes tartozéka. – A tapasztalatok szerint azonban az oktatásban az ilyen ismeretek automatikusan nem összegeződnek, hanem többnyire elszigeteltek maradnak, s a hallgatók többségében azt a vélekedést erősítik, hogy a tudománytörténet afféle "kötelező körítés", amely a "tudni nem érdemes dolgok" világába sorolható.

Akárhogyan forgatjuk is a dolgot, arra a belátásra kell jutnunk, hogy ha a tudománytörténetet az egyetemi oktatás részének tekintjük, akkor ennek legalkalmasabb formája az összefoglaló, elemző igényű áttekintés, amely e célra szánt külön kollégium keretében kell, hogy helyet kapjon. Arról azonban, hogy hol a helye ennek a szintézisnek, szükséges és érdemes tovább gondolkodni, hiszen arra a kérdésre, hogy helye van-e a tudománytörténetnek az egyetemi oktatásban, aligha lehet tagadó a válasz.

ZSILINSZKY ÉVA

Az erdélyi sátoros taxás fiskális cigányok nevei a XVIII. században

Mindjárt az elején szükséges pontosan meghatározni, hogy az Erdélyben a XVIII. században élt cigányok mely része képezi a vizsgálat tárgyát. Ugyanis a korábbi csoportosításokban gyakran teljesen eltérő szempontok szerint megállapított, egymás mellé nem állítható, párhuzamos jelentést hordozó kategóriák keveredtek. Ez annál is inkább érthető, mivel a cigány népesség eltérő életmódja szerint lehetett letelepült vagy vándorló, társadalmi helyzete szerint zsellér, jobbágy vagy a feudális társadalom kategóriáin kívüli, élhetett földesúri vagy kamarai birtokon és mindenféle joghatalomtól kivül. A kamara tulajdonában lévő fiskális cigányok is differenciált népességet jelentettek: egyik közülük a cigány népességen belül a társadalmi ranglétra legfelső fokán elhelyezkedő aranyos cigányok csoportja, akiktől jól elkülöníthetők a kamara sátoros taxás cigányai. Az egyes csoportok gazdasági, társadalmi és jogi helyzetében jelentős eltérések adódtak eltérő életmódjuk miatt. Bonyolítja a helyzetet, hogy a különböző csoportokban eltérő foglalkozású családok éltek együtt. E mellett élete során egy cigány család többször is más és más kategóriába volt besorolható. Például egy szabadon vándorló család földesúri függésbe kerülhetett – akárcsak egy kamarai fennhatóság alatt élő vándorló család –, zsellérré, később gyakran jobbágyként szolgált, így vándorló családból letelepültté vált. Később a kamara néha nyomára bukkant a tőle eltávozott családnak, s az visszakerülve régi csoportjába ismét vándorló életet élt. (Bővebben lásd ZSÜPOS ZOLTÁN, Az erdélyi sátoros taxás fiskális cigányok csoportosított nevei a XVIII. században: Ciganisztikai tanulmányok. s. a.)

E rövid áttekintésben csak jelzésszerűen utalok az erdélyi sátoros taxás fiskális cigányok neveire vonatkozóan néhány tényre, mivel az 1744–1785 közötti összeírások névanyagának számítógépes feldolgozása még folyamatban van.

Előjáróban megemlítem a p á r h u z a m o s n é v a d á s jelenségét a vizsgált népességnél, amikor egy-egy személy neve az egymást követő összeírásokban egyszer magyarul, máskor pedig románul szerepel. KÁZMÉR MIKLÓS egy tanulmányában rámutatott arra, hogy kétnyelvű közösségben egyidőben nevezhettek egy családot két névvel is, s az, hogy melyik került az összeírásba, az informátoron múlt. (A párhuzamos névadással kapcsolatos megállapítások kiindulópontját az alábbi tanulmány adta: KÁZMÉR MIKLÓS, A párhuzamos személynévadás: Név és társadalom. MNyTK. 160 [1981]: 43–6.) Azt, hogy valóban nem az összeírást végző személy fordította le a neveket, jól mutatják azok a példák, amikor egy név az egymást követő összeírásokban többszörösen is változtatva fordul elő, amikor is a többszörös fordítás lehetősége kizárható. Megerősíti a fentieket, hogy egy összeíráson belül is felváltva szerepelnek magyar és román nevek. A párhuzamos névadásról tett eddigi megállapítások letelepült lakosságra vonatkoztak, de ez a jelenség fokozottan érvényes lehetett a lakhelyét szinte folyamatosan változtató cigány lakosság esetében, akik vándorlásuk során hol magyar, hol román, hol szász lakossággal kerültek kapcsolatba.

A vezetéknevek jelentős része *m e s t e r s é g n é v b ő l* származik. (A nevek csoportosítása SZABÓ T. ÁDÁM következő munkája alapján történt: Magyar eredetű vezetéknev-jellegű csoportok Kolozsvárt három szinkron metszet alapján [1453, 1750, 1978]: Névtudomány és művelődéstörténet. MNyTK. 183 [1989]: 263–70.) A vizsgált időszakban ez a valóságban is megegyezett viselője foglalkozásával, s a név öröklődését megkönnyítette, hogy általában a foglalkozás is öröklődött. (A tanulmányban felhasznált levéltári források jelzete: Magyar Országos Levéltár, Erdélyi Fiscális Levéltár VI/c. [a továbbiakban EFLt.], Fasc. 1–3.) 1746: *Kés Csináló* Máté, 1753: *Késes Mathe*; 1746: *Rosta Csináló* Meruczsa, 1746: *Rostás* Czirka; 1746: *Kalános* Gotsa, *Sánta Kalányos*, 1746: *Sztán Kovátsu*, 1746: *Faur Lakatos*, *Musikás* vagyis *Hegedűs* Sándor, 1746: *Kinkás Ótves*, 1746: *Pásztor* Prodán, 1746: *Samu Rézműves*, 1746: *Varga* Porzul. Románul mondta a nevét: 1746: *Zlátye Csurárul* (r. *ciurar* 'rostacsináló, rostás'), 1746: *Páskul Lingurár* (r. *lingurar* 'kanálkészítő, kanalas'), 1746: *Sztán Káldárár* (r. *caldarar* 'üstkészítő, rézkovács'), *Pakurár* Csuporkár (r. *pacurar* 'pásztor'), 1746: *Urszár* (r. *ursar* 'medvetáncoltató'), 1753: *Dilo Aurár* (r. *aurar* 'aranyosó' vagy 'aranyműves'). A felsorolásban a cigányok által üzött valamennyi jellegzetes foglalkozás előtűnik.

Testi, szellemi és társadalmi tulajdonság, illetve *h e l y z e t* alapján kapta nevét: 1781: *Fattyu* Gligor, 1781: *Piczi* Janko, 1781: *Tolvaj* Ádám. 1781: Meruczsa *Bárány*, 1781: *Nyegre Bogár*. A Kamarához való tartozásra utal *Kamarás* Tóbiás neve. A farkas – rossz természetre utalva – keresztnevként jelent meg: 1778: "...lévén az említett Fülöp Latzinak egy Fülöp *Farkas* nevezetű Testvére, ez igen vérengző ember volt, és sok ízben verekedett mind itten a Faluban, mind Mészkon a szomszéd faluban..." (EFLt., Fasc. 2.) *Testi* fogyatékoságról tanúskodnak az alábbi idézetek: 1764: "Én *Sánta* Kalányostól, a *Ruszuj* Battyától hallottam..." (EFLt., Fasc. 1.) 1757: "Nevezett *Musikás*, vagyis *Hegedűs* Sándornak öt fiai vóltanak, úgy mint: *Gyura*, *Süket* Laczi, a mint hogy ez *Süketis* vala, és azért Neveztetett vólt *Süketnek*, *András* Czigány, *Berki* és *Bóta* Czigány, ennek edgy keze nem vala jó." (EFLt., Fasc. 1.) 1757: "...az Nevezett *Musikás* Sándornak, *Bóta* nevű Fia, kinekis edgy keze *Csonka* vala..." (EFLt., Fasc. 1.)

A vezetéknevek egy csoportja *h e l y n é v i e r e d e t ű*, részben vidékre, részben településre utal: 1781: *Juon Oltján* (r. *oltean* 'olténiai'), 1746: *Muntyán* Szorocsán (r. *muntean* 'munténiai, havasalföldi'), "Az Nagy Apánk Rádu *Muntyán*, ugy hallottuk az Apánktól, hogy Oláh Országból jött volt ki és az Kamarához szolgált...", 1746: *Rézműves Moldovány*, 1781: *Moldován* Niczul (r. *moldovean* 'moldvai'); 1785: *Serbány Brassovány* (r. *brasovean* 'brassói'), 1781: *Bártul Hortobágy* (település és patak neve a szászföldi Szeben Székben), 1746: *Pulás Csingrádi*, 1746: *Midi Csongrádi* (a magyarországi megye vagy település neve). A felsorolt nevek részben lakhelyre, részben a családok származására vetnek fényt. A tanúvallomások is alátámasztják, hogy ebben a korszakban a cigány csoportok vagy családok rendszeresen változtatták lakhelyüket, életük során többször kimentek Erdélyből Moldvába, a Havasalföldre, s újra visszatértek.

Keresztnevekből alakult vezetéknevek: 1781: Samu *Ádám*, 1781: *Gábor* Gyurka, 1781: *Janko* Samu, 1746: *János* István, 1781: *Péter* Simon, 1781: *Tamás* Gyuri.

A népnévből keletkezett vezetéknevek utalnak arra, hogy milyen etnikumokkal kerültek kapcsolatba vándorlásaik során és Erdélyben a sátoros taxás fiskális cigányok: 1746: Samu *Armény* (r. *armean* 'örmény'), 1781: Dumitru *Graek* (r. *grec* 'görög'), 1746: *Kozák* László, 1785: *Szász* Péter. Saját népük megnevezésével találkozunk pl. *Czigány* Mihály nevében.

A becenévi eredetű vezetéknevek csoportjába tartoznak: 1781: Dregoj *Bancsi* (a János keresztnév beceformájából, a *Jancsi-Bancsi* ikerítésből jött létre – I. SZABÓ T. ATTILA: A marosvásárhelyi személynévanyag bece-jellegű elemei a XVII. század első felében: Nép és nyelv. Bukarest, 1980. 75–77., 79., 89–90.), 1781: *Boldi* Thodor (törövidítéssel, a névvég egy szótagjának elhagyásával keletkezett a *Boldizsár*-ból: SZABÓ i. m. 74–5, 91–2), 1781: Kirczul *Ferkő* (a *Ferenc* név rövidült tövéből -*kő* képzővel alakult becenévszármazék: SZABÓ i. m. 78, 80, 93), 1781: *Geczi* Máté (a *Gergely* név rövidült tövéből -*ci* képzővel alakult beceszármazék: SZABÓ i. m. 76–7, 79, 93).

Külön említést érdemel, hogy néhányan a legjelentősebb magyar nemes családok neveit viselték: 1746: *Bánffy* Kutzitáru, 1781: *Bercsényi* Hádi, 1781: *Károlyi* György, 1781: *Rákóczi* Péter. Ők nagy valószínűséggel egykori földesuruk nevét vették fel, hiszen nem volt ritka, hogy önként vagy kényszerből zsellérként, esetenként jobbágyként egyes földesuraknál szolgáltak.

Az összeírásokban ha elvétele is, de előfordulnak háromelemű nevek, amikor a vezetéknev és a keresztnév után egy ragadványnev áll, mely az esetek egy részében az illető valamilyen tulajdonságára utal: 1781: Hinyi Sztojka alias *Bunduk* (r. *bunduc* 'tömzsi, köpcös, zömök ember'), 1781: Csika Csurar alias *Tonti* (r. *tonti* 'buta ember, tökfilkó, fajankó'), 1746: Rézmíves *Gotza* Vintila (r. *gotza* 'vörös'). A ragadványnev lehetett egy keresztnév becézett alakja, s családi körben ezt használták: 1781: Puka Csurar alias *Laczko*, 1781: Varga Andrej aluj *Jancsi*.

Nem volt ritka jelenség az erdélyi sátoros taxás cigányok között – de ebben az időben a más etnikumbeliek között sem – a gyakori névváltottság. Ez abban az időben természetes volt, hiszen az 1780-as évekig nem volt törvénybe iktatva a családnevek megváltoztathatatlansága. A cigányok között azonban valószínűleg gyakrabban előfordult, mert az élet sűrűbben rákényszerítette őket. Egyrészt, mint már említettük, a környező etnikumtól függően hol románul, hol magyarul használták nevüket. Másrészt azonban, ha valamilyen okból nem akarták, hogy a nyomukra bukkanjanak, teljesen új nevet vettek fel. Az ok gyakran a kamarának fizetendő adó nagysága, a vajda túlzott szigora vagy a földesúri függésből való menekülés volt.

Gyakran kellett az adósságaikat megadni nem tudókért kezességet vállalni, ilyenkor is megváltoztatták neveiket: 1779: "Kezesek pedig lettünk érettek ketten Én s Lupuj Gyurka Órdög Gábor Ur Sylvási Jobbágy Czigánya, azután ők magok lettenek egyik a másikért Kezesek, meg változtatván Neveket" (EFLt., Fasc. 2.). A házasságkötés is jó alkalom volt a névváltoztatásra, amikor a férfiak többé nem tartoztak addigi csoportjukba, hanem a feleségükében éltek tovább: 1778: "Gogán

Andréjt, Gogán Bancsogát, Gogán Adámot, és Gogán Sztáncsult négy egy Testvér atyafiakat igen jól esmértem, és tudom bizonyosan, hogy az elsőnek mostan Tompi nevezetű cigányok, a másodiknak a Vadásziak, az harmadiknak a Pircsiak, és Gusák, a negyediknek Ráduly Gyurka valóságos igaz maradványai. Ámbátor mostan más nével neveztessenek, e nem csuda, mert mű közöttünk Czigányok között igen bé vett szokás, hogy mingyárt el változtassák az Attyok neveket" (EFLt., Fasc. 2.).

II. József 1783-ban kelt, a cigányokra vonatkozó rendeletének 23. pontjában így rendelkezik: "Családnevüket megváltoztatni ne merészeljék, hanem változatlanul tartsák meg a felvett nevet, és a gyermekek is szüleik nevét használják" (MEZEY BARNA-POMOGYI LÁSZLÓ-TAUBER ISTVÁN, A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985. Bp., 1986. 89). Nyilvánvaló, hogy mint a korábbi, hasonló rendeleteknek, ennek sem lett sok fogamatja.

ZSUPOS ZOLTÁN

500 —